

Д.ВАРНАК
КАРДИНАЛ МЕРСІЄ
СЛУГА БОГА Й НАЦІЇ

ТОРОНТО 1956

N. RQUSSQW

D. WARNAK

CARDINAL MERCIER

SERVANT OF GOD AND PEOPLE

META

P. O. Box 371, Term. "A".

TORONTO

—

CANADA

Д. ВАРНАК

КАРДИНАЛ МЕРСІЄ

СЛУГА БОГА Й НАЦІЇ

ВИДАВНИЦТВО МЕТА

ТОРОНТО

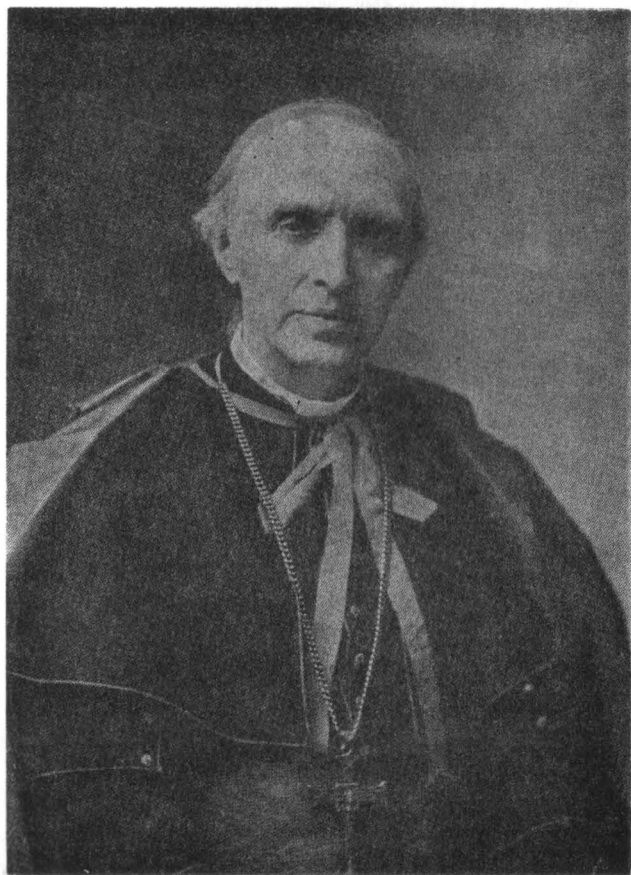
— 1956 —

КАНАДА

Обгортка роботи Мгр. Н. Геркен - Русової

Printed in Canada

Друкарня ОО. Василіян, Торонто, Канада

КАРДИНАЛ МЕРСИЄ

ПЕРЕДМОВА ДО 2-ГО ВИДАННЯ

Давно вже не стояла церква християнська перед таким страшним іспитом, як в наші дні. В наші дні, коли наражена вона — православна на Україні від 1917, греко-католицька від 1939, — не тільки на удари явного ворога, воюючого комунізму, але й ворога укритого. Цей з'являється то під маскою фалшивого гуманізму, якогось толстовського або гандівського “непротивенства злу”; то в формі “любови до ближнього”, коли тілесне благо креатури ставиться понад любов до Творця і до Його законів; коли на всі способи відміняється слово “лагідний”, “лагідність”, забуваючи, що коли Бог є любов, то любов не є Бог; що Бог не лиш любов, але й Істина і Справедливість, і меч караючий і месник, який вимагає від нас не лиш коритися Йому, але й протиставитися дияволу. Цю призабуту правду мужньо пригадав своїй нації і світові, в годину тяжкої кари Божої, що впала на його країну, кардинал Мерсіє. Ось чому я видав цю книжку в “Книгозбірні Вісника” в 1935 р. у Львові. Ось чому я згодився на її друге видання тепер, коли Україна й Європа ціла переходить ще страшніший іспит, ніж за I-ої війни.

І греко-православна, і греко-католицька церква на Україні видвигнули з своїх рядів незабутні постаті *ecclesiale militantis*, як Митрополит Липківський, як Киянин Жураківський (на жаль у відірваних зшитках залишилися лиш його проповіді), як Митрополит А. граф Шептицький, які не за-

вагалися піднести мужній голос протесту — і проти московського шаманства, і проти польського насильства над греко-католицизмом і над православ'ям...

Та всеж науки кардинала Мерсіє і досі не втратили своєї актуальності для нас. Більше! Хоч як то звучить парадоксально, вони ще актуальніші в 1956 р., як були сорок років тому.

Не є ця мала книжка філософський трактат. Це — систематизований, уложений за певними темами, виклад, чи навіть переповідження блискучих наук покійного Кардинала. Гаряче напіння — не потурати пасивно злу й насильству, не запобігати ласки насильника, не виправдувати гнобителя, не зі спокоєм і замкнутими устами — мовчки приглядатися до мук свого народу, не “за хрест ховатися від сатани”. Напіння, що є законний гнів і справедлива кара злочинця; не плутати ненависти-злочину з бажанням справедливої відплати, що є чеснотою; що нема миру ні милосердя без справедливості; що обов'язок церкви ставати в обороні покривдженої нації...

Такий був зміст проповідей Кардинала Мерсіє, зреферованих в цій книжечці. Хай стануть вони в наші грізні часи предметом уважних студій читачів, — ідейним дороговказом молодому поколінню.

Д. Донцов

15. VIII. 1955 р.
На вигнання.

I

ВСТУП

Велика війна випроварила на поверхню не одного героя і не одну велику людину, якої ім'я довго горітиме в історії людства.

Одним з тих великих людей, на якого з подивом і пошаною дивилися і прихильники, і вороги, і свої і чужі — був бельгійський кардинал Мерсіє.

Доля призначила йому сповнити твердий і тяжкий обов'язок стати заступником і оборонцем свого народу під час німецької навали, оборонцем своєї, діткнутої воєнною заверюхою, пастви і потоптаної в своїх правах — нації.

Відважно сповнив він цей обов'язок. Ніколи не благав милосердя, ні ласки у переможця, відкликався лише — до моральної сили вірних, до їх почуття справедливості, до їх гарту перетерпіти великий історичний іспит, немов кару Божу, яку треба мужньо перенести. Закликав до віри в Провидіння, яке — своєю караючою десницею — скорше чи пізніше — але завжди покарає тих, що порушили чиясь право.

В своїх проповідях велів молитися за найвищі інтереси своєї країни, кріпив почуття ображеної справедливості в душах вірних, сповняючи свою "божественну місію — кріпити відвагу свого народу". Не пробував зійти в долину, "на ринок" з гієрархічного Синаю, а коли німецький генерал-губернатор фон Бісінг' заслонювався тим, що від воєнних переслідувань терплять переважно се-

ляни і робітники, не так інтелігенція і священство, кардинал подякував за ласку, заявивши, що священство не прагне бути виїмком в нещастю, яке звалилося на цілу Бельгію.

З його проповідей, які тут — у витягах — подаємо, визирає не тільки високошляхетна й мужня душа оборонця й заступника нації, але й глибокого мислителя, який одушевлений любов'ю до своєї релігії й свого народу, виствітлює цілий ряд дражливих сучасних проблем — війни і миру, одиниці і долі, патріотизму і релігії, церкви і рідного краю, розв'язуючи їх яскравим, відважним і щирим розвитком своєї блискучої думки.

Кількадесять літ тому, коли цілою силою звалився на Україну антирелігійний і протиукраїнський більшовизм, київський архієпископ Константин звертався в проповіді до вірних: "Найбільше буду учити вас віри в Господа нашого Ісуса Христа, буду проповідувати любов до обездолених усього світу, а найперше до народу України, до його тяжкого минулого і славного майбутнього, буду накликати вас відкинути ганебну байдужність до своєї рідної матері і любов'ю своєю залікувати її рани, обтерти її сльози. А коли поле ваше бур'яном заросло, коли ворог толочить і нищить вашу ниву, коли потрібна вам буде допомога братерська, йдіть за нею до мене" ("Церква і Життя", орган Укр. Автокефальної Православної Церкви, ч. 1 (6), 1928, Харків).

В такі моменти, всім, хто не зневірився в післанництво християнської релігії, потіхою можуть служити і проповіді кардинала Мерсіє. Вони показують правдивий дух воюючої церкви, яка вміє єднати в душах своїх вождів — велику релігійну

ревність з такою ж ревністю в службі для свого рідного краю.

Дезіре-Жозеф Мерсіє родився 21 листопада 1851 р. в родині, що від 300 років замешкувала в Бельгії. Призначений для священничої кар'єри, він кінчив університет в Лювені як бакалавр і ліценціят теології. В 1877 р. — стає професором філософії в Малім Семінарі в Маліні, де має загальний догляд над духовим розвоєм учнів. Зірвавши з еклектичним спиритуалізмом, Мерсіє започаткував у своїм курсі студіювання схолястичної філософії. Його блискучі здібности лектора хутко відірвали його з Маліна. В енцикліці *Aeterni Patris* папа Лев XIII (1879) постановив здвигнути з руїн томістичну філософію (філософію Томи Аквінського, 1225-1274, який стремів пристосувати науку Аристотеля до церковної ортодоксії). Професором тої дисципліни при Лювенським університеті від 1882 р. стає Мерсіє. Він — очима модерної людини — вглиблюється на ново в “Сумму” Томи, уймає її в формули, пристосовані до думки сучасників; створює неосхоластику, не анахронічну, лише повну життя й актуальности, союз філософії й теології, синтеза метафізики й досвіду. На його виклади злітаються студенти всіх відділів. Рівночасно видає Мерсіє ряд наукових творів, що перекладаються майже на всі європейські мови.

В 1906 Мерсіє — єпископ Малінський, в 1907 — кардинал. Займаючись адміністрацією дієцезії, він цілий час присвячує і улюбленій справі — підготування своїх учнів. Його амбіція — надхнути своєю душею всіх, хто зближався до нього. Його амбіція — не лише формувати думку своєї пастви і учнів, але й — душу, цієї правдиво апостоль-

ської місії не занедбав Мерсіє ні під час заняття німецькою армією Бельгії, коли накликав вірних до спокою, а рівночасно протестуючи проти вчинків Німеччини, ні потім, коли в 1922 році звертається до цивілізованого світу прийти з поміччю жертвам большевицької політики терору й виголодження на Україні. Своєю поставою під час 15-місячної німецької окупації Бельгії — коли ім'я кардинала стало прапором Бельгії, символом її моральної сили й опору, — Мерсіє з'єднав собі подив і пошану цілого світу. День його смерті, 23 січня 1926 р. став днем національної жалоби його нації, якій він віддав — в буквальному значінні слова — цілу свою шляхетну і велику душу...

II

СВЯЩЕНИК — СЛУГА І ПРОВІДНИК НАРОДУ

Вже чотирьох вершників з Апокаліпсу з'явилися на овиді Європи, щоби незабаром залити її кров'ю, сплюндрувати вогнем і мечем.

Величезна, вкрита славою трьох останніх виграних воєн, армія цісаря німецького — лагодиться затопити маленьку Бельгію. І ось в цей час гарячкового напруження і страшних очікувань — підносить свій голос кардинал Мерсіє, насамперед до священиків і навчає їх — як і що мають робити в цю грізну хвилину. Його приказ звучить: стояти з нацією і при нації, щоби не сталося в майбутнім. Їх обов'язок залишитися з паствою, кріпити її духа, розвивати героїзм її душі, підносити її відвагу, не заломитися при тяжких іспиті,

щоби “не посміялися над нами вороги наші”. На ці теми виголошує кардинал дві проповіді:

1) До духовенства і єпископату в Маліні, датована 11 серпня 1914. В ній звертається до священників, як до своїх “дорогих братів”:

— Надзвичайна ревність нашого духовенства зворушила і підняла нас на душі.

— Цілий легіон священників, з-поміж білого й чорного духовенства, що так відрухово зголосилися нести священничі обов'язки у війську, чи по шпиталях, зазнали прикрости, бо їм відмовили тієї праці, якої вони домагалися. Але Господь не забуде їм їх шляхетного наміру.

— Можуть наступити болючі обставини, які таки дадуть їм нагоду заопікуватися нашими дорогими воїнами. Ми не знаємо певно, коли і де відбудеться найближчий бій, що має бути жорсткий і кривавий. — Всіх закликає, хочби були на відпочинках, приготувитися і мати в порядку свої особисті документи.

— Парохи, що опиняться в безпосередній небезпеці, мають відразу йти на поміч війську.

Попереджує, що ці добровільні священники не можуть з певністю розрахувати ані на харчі, ані на мешкання, зарезервовані для армії. Вони підуть на власний ризик і небезпеку. На війні, як на війні!

— Багато парохів сумують тому, що вони мають лишатися дома, в той час, як інші мають змогу піти за голосом свого першого пориву.

— Їхня праця, хоч і скромна і неголосна, є тим не менше мила Господеві. Також вони виконують патріотичне післанництво. Хай заопікують-

ся військом, що стоїть в їхній парохії, хай підтримують спокій серед населення, хай заохочують його закінчити жнива, хай потішають сумуючих і схвилованих. Загріваючи вірних до милосердних вчинків, хай перестерігають їх перед нерозважними кроками супроти ворогів.

— Школи, що не гостюватимуть в своїх мурах ранених, можуть принести користь, коли створять захисти для дітей родин, які були змушені покинути свої домові вогнища. В той час, як ці рядки дійдуть до вас, можливо, що вже наступить страшний вибух, що спричинить тисячі жертв. У перший вільний день в усіх парохіях єпископату мають бути відслужені Служби Божі за спокій душ тих хоробрих, що принесли на вівтарі батьківщини в жертву своє життя.

— Нація охоплена героїзмом. Приєднаймося ж і ми по нашій змозі, до цього пориву. Молімся і каймося! Постім і поручаймо піст християнським родинам бодай одного разу на тиждень. Заохочуймо вірних, щоб подбали про чистоту своєї совісти і про строгість своїх звичаїв, для того, щоби був ласкавий Господь благословити далекозорість наших вождів і мужність наших воїнів.

“До Тебе, Господи, підношу душу мою.

Боже мій, на Тебе уповаю, не дай мені осоромитися, не допусти, щоб вороги мої втішалися побідою над мною”. (Пс. XXV, 1-3).

— У славний день звільнення нашої землі ми зуміємо дати прилюдний доказ нашої вдячності Святому Серцю Христовому, Пресвятій Діві і св.

Йосифу. Ви всі спільно з нами, сьогодні це обіцяєте. — Отці парохі мають ознайомити своїх вірних зі змістом цього листа.

2) До вірних єпископів в Маліні.

— Наші дорогі брати! Ще ніколи не відчували ми такої душевної близькості з духовенством і вірними нашої дієцезії, з цілою великою бельгійською нацією. О так, вона є велика! Велика через свого Короля, що без перерви бореться на чолі трьох союзних армій за увільнення наших земель, велика через свій уряд і начальну команду, що відвернули від нас грізну небезпеку; велика через своїх синів, що вмирають, щоб ствердити, що право і честь є вартніші за життя, або які без вагання займуть славні місця тих, що полягли.

Бельгія пише на полях своїх боїв найславнішу сторінку своєї історії.

— Але те, чого вона не записує, те, чого лише сам Бог є свідком, це героїзм душ. Лише деякі позначки його бачимо ми, але як багато вони говорять!

— В неділю, під час процесії, яка відбулася в місті Малін, на честь Богородиці з Ансвіку і під протекторатом мощей св. мученика Ромбарта, — один батько простягнув до мене свою міцну руку:

— Я маю шість синів — сказав він мені — всі вони у війську.

— Одна молода мати пише до мене: — Мій найстарший син пішов на фронт, я мала досить відваги, щоб поблагословити його.

— Один робітник має семеро дітей; — я не можу опертися поривові, що тягне мене в ряди війська, — каже він до мене, — але ж ви подбаєте про мою жінку і дітей.

— А як шляхотні в своїй похмурій самотності ці скромні жінки, котрих чоловіки пішли з кіннями, стайні порожні і вони змушені в руках зносити до дому збіжжя з поля.

— А наша аристократична молодь, про яку часами думали, що вона захоплена лише розвагами і грою, вона, згідно зі своїми старими традиціями вірності і честі, захоплена, створила корпус охотників, які своєю кількістю і відвагою перевищив всі сподівання. Я поблагословив цілі сотки тих відважних юнаків щасливий, що хоч на хвилину міг заступити їм відсутніх батьків.

— Брати мої, я мушу зупинитися, бо моє перо не замовкло би, якби я захотів переповісти тут всі ті героїчні вчинки, яких зворушеними свідками ви і ми були на протязі тих восьми день.

— Ми не знаємо самі величі душі нашої країни.

— Терпіння відкриває нам людську душу. Коли старець Симон повідомляє, що Христос має перенести страсти, а душу Його божественної матері перейде меч, він додає рівночасно, що всі ці криваві переслідування будуть для того, “щоб відкрилися многих сердець думки”.

— Бельгія в цій самій годині справджує ці надхненні пророцтва.

— Ціла нація, без різниці племен і партій, піднеслася вище всяких особистих справ; всі її надії скеровані до одного ідеалу: батьківщина, її свобода, тріумф її права.

— Будьте відважні, мої дорогі брати, наше право, ми твердо віримо в це, переможе!

— По правді кажучи, воно вже тріюмфує. Тому, що ціла Європа оплескує геніяльність і рішу-

чість наших вождів, мужність наших військ, гордість нашої нації.

— Молімся даліше, щоби успіх зброї зміцнив моральну перемогу нашого патріотизму.

— Церкви в наших парохіях не порожніють; на світанку всі є на Службі Божій і багато підходять до причастя; пополудні спільна молитва в родинях; о восьмій годині адорація Св. Сакраменту, спів, Літанії Святим і семипокаянних псалмів, безпереривна рецитація молитов в Божому Домі. Публичні процесії; всі ці релігійні маніфестації, що відбуваються спокійно, зі схвилюваною, але міцною душею, з серцем змученим, але твердим — достаточо свідчать про ваше єдиномушне довір'я до милосердя Божого.

— Будьте відважні, мої брати, будьте сталі у вашій вірі, у вашім каяттю, у вашім милосердю. Вище всього поставте чистоту вашої совісти. Найголовніше в першу чергу, не те, що бачить світ, лише те, що є в серці, в тім невиднім куточку, куди може лише заглянути погляд божественної справедливости і любови.

— Християнські матері, ваші сини, покидаючи вас, примірили душі свої з Богом. Підтримуйте їх віру, коли писатимете до них. Поручіть їх ангелу хоронителю. Оживлюйте благочестивих, що залишилися у ваших вогнищах.

— Як висока не була б вартість наших військ, проникливість наших генералів, сила наших союзників, Бог залишається найвищим суддею історії.

— Хіба не відчувають наші віруючі душі під час цієї страшної переломової хвилини, яку переходить Європа, що над нами є предвічна влада

Того, хто все бачить, все може, але хто рівночасно є батьком, що нас любить.

— Я шлю вам, мої дорогі брати, вам, нашим комбатантам, вашим вогнищам, вашим настоятелям, вислови моєї зворушеної любови, моєї батьківської гордості й моє єпископське благословення.

— “Святе Серце Ісусове, охорони Бельгію!”

III

ЦЕРКВА І ПАТРІОТИЗМ

Грізна хмара вже стряслася кривавим дощем над Бельгією. Кардинал не перестає виконувати своє відповідальне післанництво. Перша річ, якої вчить вірних — це патріотизм, друга — витривалість. Життя — це не забавка, лише часами відпочинок, часто — трагедія. Коли цю трагедію доводиться переживати цілому народові, — його найпершою чеснотою має бути патріотизм, почуття обов'язку супроти свого загалу, гордість приналежности до нього, бажання все — навіть життя — принести в жертві на вівтар цієї ідеї, яка ні в чім не противиться приписам християнської моралі. Патріотизм, вчив кардинал — це не значить не вирікатися своєї спільноти, перетривати найбільшу руїну і не заломлюватися, коли у пастви зігнуться коліна в розпачі — прийти їй своїм словом з потіхою, щоби загартувати душу народу, зробити його готовим до посвяти, і молитися — не молитвою, яка без віри шемрає не-

зрозумілі слова, а тією, що йде з глибини душі; знати, що лихо приходить не лише, щоби плакати й угинатися під ним, але щоби його мужньо зносити і ніколи не тратити віри, що воно зникне; бути з Богом і — з Бельгією — в щасті і в нещасті!

— Мої дорогі брати! Я не в стані висловити, в якій мірі в своїх думках був я з вами протягом всіх тих, повних страждань і жалоби, місяців, які ми пережили.

— І ця думка підтримувала мій дух і була для мене промінням світла. Страшна катастрофа прийшла на землю, казав я собі, і наша укохана маленька Бельгія, однак у більшості свого народу така віддана Богові, така велика зі своїм королем і з своїм урядом, є першою жертвою тієї всесвітньої катастрофи. Вона спливає кров'ю, а тисячі синів її падуть на полях бою, бо в обороні свого права і цілості своєї території; скоро на бельгійській землі не залишиться ані одної родини, що не муситиме носити жалобу; чому ж, о Боже, всі ці терпіння? Господи, Господи, навже Ти покинув нас?

— Але я поглянув на розп'яття; я вдивлявся в Ісуса, замученого, облитого кров'ю, і мені видалося, що з уст Його впали слова: “Боже мій, Боже! Чому покинув еси мене? Чому став оддалеки від рятунку мого, від слів стогнання мого” (Пс. XXII, 1).

— І скарга завмерла на моїх устах, і згадав слова, що сказав наш Божественний Спаситель: “Учень не старший від свого учителя, ані слуга від пана свого” (Єв. Мат. X, 24). Християнин, це учень Бога, що став людиною, щоби терпіти і померти. Протиставитися

болю, обурюватися на Провидіння тому, що Воно допускає страсти і жалобу, це означає забувати на своє походження, на школу, в якій ми виховалися, на хрест-символ, що кожний з нас носить в собі враз із іменем християнина, який він шанує при своїм домовім вогнищі, бачить на вівтарі, перед яким молиться й якого він собі бажає мати на могилі, в якій спатиме свій останній сон.

— Мої дорогі брати, ми ще раз повернемо до божественного закону про страсти, але ж ви не можете заперечити слідуючого: оскільки Богові, що став людиною, Богові святому, невинному, треба було терпіти і вмерти за нас, грішників, винуватих, можливо злочинців, то не лицює нам нарікати на те, щоби нам не прийшлось переносити; правдою ж є, що ніякої катастрофи, оскільки від неї терплять лише сотворіння Божі, не можна порівняти з тією, якої причиною стали наші власні гріхи і якої невинною жертвою сам Бог захотів стати на Голгофті.

— Як я пригадав собі цю підставову правду, мені легше запросити вас пригланутися зблизька до нашого положення, щоби без зайвих слів розповісти вам про наші обов'язки і про наші надії.

— Ці обов'язки наші я формулюю в двох словах: патріотизм і витривалість.

— Мої дорогі брати, я хочу бути виразником тієї вдячності, яка огортає всіх, мене і вас, що їхній вік, соціальне положення, обставини, змушують використовувати героїзм інших і не дозволяють брати активної участі в обороні.

— Коли, повертаючися з Риму, вже в Гаврі, я ходив привітати ранених бельгійців, французів чи англійців; коли пізніше в Маліні, Лювені, Ант-

верпені я мав можливість стиснути руку тим відважним, що йдучи до наступу на ворога, або зустрічали його атаки, були ранені, під час тих стріч, мені мимоволі тиснулися на уста зворушливо-вдячні слова: — Мої мужні друзі, то ж задля нас, задля кожного з нас, задля мене, ви ризикували вашим життям і терпите тепер. Я почуваю потребу висловити вам свою пошану і вдячність і запевнити вас, що цілий край знає, чим він вам є зобов'язаний.

— Бо ж справді, наші вояки, то наші спасителі!

— Першого разу в Лієжі вони врятували Францію, вдруге у Фляндрії вони зупинили ворожий наступ на Кале; як Франція, так і Англія знають про це і вони і цілий світ дивиться на Бельгію, як на край героїв. Ще ніколи в життю не сповняла мене такою гордістю свідомість того, що я бельгієць, як тоді, коли переїздом через французькі двірці, зупиняючися в Парижі, гостюючи в Лондоні, я був свідком ентузіастичного подиву наших союзників для героїзму нашої армії. Наш король в очах усіх досяг вершини морального гарту. Не думає про це, без сумніву, лише він сам, що подібний до найпростішого зі своїх жовнірів, переходить воєнні окопи і підбадьорює всіх своєю ясною усмішкою і закликає не тратити віри в рідний край.

— В сучасну хвилину першим обов'язком кожного бельгійського горожанина є вдячність нашим військам.

— Коли хтось врятував вас від повені чи від пожежі, ви відчуваєте своїм обов'язком бути йому вічно вдячним. Але тут, це ж не одна людина, це

двіста п'ятдесят тисяч людей, що б'ються, терплять і погибають задля вас, задля того, щоб ви були вільні, щоб Бельгія задержала свою незалежність, свою династію, свою патріотичну єдність і щоби по всіх подіях, які відбуваються на полях бою, ця Бельгія стала — горда, шляхетніша, чистіша і славніша, як давніше.

— Моліться цілими днями, мої брати, за тих двіста п'ятдесят тисяч людей і за провідників, що ведуть їх до перемоги; моліться за наших братів по зброї; моліться за тих, що наложили головами; моліться за тих, що змагаються; моліться за новобранців, які готуються до завтрішньої боротьби.

— У вашім імені я шлю їм всім звідси почування нашої братньої любови і запевнення, що ми не лише молимося за успіхи їх зброї і за вічне спасення їх душ, але що задля них ми приймаємо всі фізичні й моральні болі, які вже перенесли і несемо, також всі тимчасові пониження, турботи й терпіння, які чекають нас.

— В день нашої остаточної перемоги ми всі будемо у славі. Тому справедливим є, щоби сьогодні ми всі терпіли.

— Чутки, які дійшли до мене, вказують на те, що в деяких місцевостях, де людність потерпіла, часом підносяться гіркі слова проти Бога, слова, що, якби вони були холоднокровно обдумані, були б майже рівнозначні з блюзнірством.

— О! Я розумію дуже добре цю раптову інстинктовну реакцію на терпіння, що впали на католицьку Бельгію. Наша совість вимагає, щоб успіх відразу увінчав кожний прояв чесноти і щоби несправедливість була знищена зразу ж. Але

шляхи Господа не є нашими шляхами, каже св. Письмо; Провидіння в певні хвилини, що їх означає Його мудрість, дає можливість вільної гри людським пристрастям і вибухам їх противоріч. Бог є терпеливий, бо Він є вічний. Останнє слово, слово милосердя, належить тим, що вірять у любов.

— Коли святого Йова, що його Господь хотів зробити зразком витривалості для майбутніх поколінь, позбавив його сатана майна, дітей, здоров'я, його друзі приходили повз нього з призириством і підбурювали його, його жінка вмовляла в нього блюзнірства і проклони: — Чи ти ще держатимешся твердо в твоїй праведности? — казала вона. — Занехай Бога й умри. — Але праведник був непорушний в своїй вірі. — “Ти плетеш таке, як яка безумна — відповів він. — Приймали ми добре од Господа, а лихого б то й не приймати? Господь дав, Господь і взяв: Нехай буде ім'я Господнє благословенне!” (Книги Йови, 11, 9, 10 і 1, 21).

— І ось досвід показав, що святий мав рацію: бо Господь хотів винагородити свого вірного слугу; Він віддав йому вдвічі стільки, що той стратив і через нього помилював його друзів.

— Більше, як може хто інший, відчуваю я, що витерпів наш бідний край. Гадаю, що кожний бельгієць не сумнівається, який відгук всі ці терпіння знайшли в моїй душі, душі громадянина і священика. Останні чотири місяці мені видалися цілим століттям.

— Тисячі наших хоробрих загинули; матері й жінки оплакують тих, що вже не повернуться;

порожніють домашні вогнища; поширюється біда; я бачив населення двох міст, Малина й Антверпена, що протягом одне шести, друге тридцяти чотирьох годин, продовж яких тривало бомбардування, перенесло всі страхіння смерти. Я переїхав більшість тих місцевостей дієцезії, що найбільше знищені, а руїни і попелища, які я бачив, перевищили всі мої найбільші побоювання. Багато церков, шкіл, діточих захистів, шпиталів, монастирів зруйнованих. Цілі села майже зникли з поверхні землі. В Лювені третина міста знищена. Це дороге Лювенске старе місто, з яким зв'язані всі мої спомини, враз з чудовою колегіяльною церквою св. Петра, вже ніколи більше не досягне своєї колишньої пишноти; старинна духовна семінарія Сент-Ів; міська мистецька школа; комерційна і конзулярна школа при Університеті; столітній ринок, наша багата книгозбірня з її збірками, перводруками, невиданими рукописами, архівами, зі славними пам'ятками історії університету з перших днів його заснування, портрети ректорів, канцлерів, славних професорів, споглядаючи на які, сьогоднішні професори і студенти, сповнялися шляхетною традицією й одушевлювалися до праці; весь цей збір інтелектуальних багатств, мистецьких і історичних, всі ці плоди п'яти віків праці, все знищене.

— Численні парохії позбавлені своїх пастирів. Я ще досі чую сумну відповідь одного старця, якого я запитав, чи в їх зруйнованій церкві відбувається в неділю богослуження. — Ось вже два місяці, як в нас немає священика, — відповів він мені. — Пароха і сотрудника вивезли до концентраційного табору недалеко Ганновера.

— Тисячі бельгійських громадян вивезли, як цивільних полонених, до німецьких в'язниць. Історія запише всі ці фізичні і моральні муки, які довелося їм перенести.

— Сотні невинних розстріляно; я не маю докладного списку; але я знаю, що зокрема в Аершот 91 розстріляно, а їх співгрозжани, під загрозою смерті мусіли копати для них могили. В Лювені і сумежних громадах 176 осіб, мужчин і жінок, старців і немовлят, багатих і бідних, здорових і хворих, розстріляно або спалено. Я знаю, що лише в моїй дієцезії тринадцять священників і ченців покарали смертю.

— Ми не в стані ані порахувати наших жертв, ані змірити обсяг нашої руїни. Що ж було б, якби скерували ми наші кроки в околиці Лієжа, Намюра, Анден, Дінан, Тамін, Шерлеруа, до Віртон, Семуа, цілого Люксембургу; до Термонд, Діксмюд, наших обох Фляндрій!

— Навіть там, де життя вратоване і будинки лишилися цілими, скільки захованих терпінь! Родини, які ще вчора жили в добробуті, сьогодні в злиднях; торгівля припинилася; ремесло підупало; промисловість не має праці; тисячі робітників безробітні; робітниці, продавчині з крамниць, скромні служниці позбавлені заробітку. Всі ці змучені душі гарячково кидаються на своїм ложі болю і питають нас: коли ж те все скінчиться?

— Але ми не маємо змоги відповісти, бо це таємниця Божа. Він є Господарем і суверенним Паном над всім. "Господня земля і вся повня її; круг землі і хто живе на ній" (Пс. XXIV; 1).

— Перше взаємовідношення між сотворінням і його Творцем, це цілковита залежність першого від другого. Залежними є від його природа, можливості, вчинки, твори. В кожній хвилині ця залежність відновляється, тому, що без підтримки Всемогучого те, що існує в даній хвилині, зникло би в слідуючій. Адорація, себто усвідомлення собі божественної суверенности, не має бути чимось випадковим, вона має бути постійним станом істоти, яка свідомо свого походження. “Я — Господь, і нема іншого; нема Бога крім мене, Я роблю і світло і темряву, посилаю долю й недолю; Я, Господь, усе це роблю. Горе тому, хто перечитьсЯ з творцем своїм, — черепок із черепків земних! Чи то ж глина скаже гончареві: Що ти це робиш? Твоя робота наче без рук зроблена. Балакайте, намірюйтеся, міркуйте. Але знайте: Крім мене нема другого Бога; — ні, Бога справедливого і спасаючого немає крім мене”. (Кн. прор. Ісаї, XIV, 5 і сл.).

— О, чудесний розуме, ти гадав, що зможеш обійтисЯ без Бога! Ти сміявся, коли Бог через Христа і свою Церков, проголошував урочисті слова про Іскушення і каяття. Людино, легковажна, засліплена своїми переходячими успіхами, пересичена золотом і насолодами, ти насмілилася уважати себе самовистарчальною! Справжнього Бога забували, зневажали і кидали часто галасливі блюзнірства на Нього ті, яких їхнє становище зобов'язувало давати іншим приклад ваги закону і його виконавців. В нижчі верстви проникала анархія; перед порядними людьми вставав спокусливий за-

пит: до якого ж часу, Господи, дозволятимеш на панування беззаконня? Де Ти є, наш Пане — не-вже матимуть рацію ці несправедливі, що проголошують, що Ти не цікавишся власним творінням? Але ось прийшов страшний вибух і перекреслив усі людські обрахунки. Ціла Європа здригається як на вулькані.

— Страх Божий це засада мудрости.

— Багато почувань сповняють душу, але над ними панує свідомість, що Бог пригадав всім, що він є Господар.

— Народи, що перші напали, як рівнож і ті, що стали жертвою нападу, відчуваються в однаковій мірі в руках Того, без кого ніщо не робиться, ніщо не завершується.

— Люди, що відзвичаїлися давно від молитви, повертаються до Бога. Всюди — у війську і заплілі, публично і на самоті всі моляться. І тепер ця молитва то не лише слова, вивчені на пам'ять, що спливають з уст. Тепер ця молитва йде зі самих глибин душі і доходить до Господа в найвищій формі посвяти власного життя. В цій молитві вся людська істота приносить себе в жертву Богу. Це правдива адорація — виконання найпершого і підставового примусу закону моралі і релігії. "Господу Богу своєму кланятимешся і Йому одному служитимеш". (Єв. Мат. IV, 10).

— Ми ще не бачили в цілім блеску об'явлення Його мудрости, але наша віра скріплює наше довір'я. Ми схилиємося перед Його правосуддям і сподіваємося Його милосердя. Він нас карає за наші гріхи, але ми знаємо, що Він спасе нас, бо Він милосердний.

— Жорстоко є підкреслювати наші помилки, в той час, як ми так тяжко змушені спокутувати і з такою гідністю несемо цю покуту. Але признаймося, хіба немає причини нам покаятися? “Від всякого бо, кому дано багато, багато вимагатиметься від нього” (Єв. Лук. XII, 48). А як було в нас? Хіба моральний і релігійний рівень нашої країни підносився в парі з тим, як підносився її господарський добробут? Як ставилися ви до недільного відпочинку, до обов’язку відвідувати недільне богослуження, до поваги вінчання, до засад скромності?

— Що сталося навіть у християнських родинах з простосердечністю наших батьків, зі свідомістю потреби покаяння, з довір’ям до авторитету? А ми священники духовні, ченці, яких найвищим завданням здійснювати євангельські засади в нашому житті, більш аніж у проповідях; чи мали ми право повторити нашому народові слова апостола народів: “Будьте послідователями моїми, яко ж і я Христів” (І. Посл. до Коринтян, XI, 1).

Так, ми працювали, ми молилися, але того всього замало. Ми ж з обов’язку нашого уряду маємо бути ікупителями світових гріхів. А в той час, що панувало в нашій житті, міщанський добробут, чи іскуплення гріхів?

“Але я врятую їх, щоби вороги їх, побачивши це, не мовляли: Не Господь зробив все те, а потужна рука наша! Подивіться тепер, що я це я, що стою і нема Бога крім мене! Я вбиваю і оживляю, я задаю рани і сціляю” (5 кн. Мойсея, XXXII, 151 ст.).

— Бог урятує Бельгію, мої брати, не сумнівайтеся в тому!

— Скажемо краще: Він вже її рятує.

— Бо ж справді, хіба не бачите ви крізь заграви пожежі і крові, прояви Його любови? Хіба знайдеться хоч один патріот, який не відчуває, як Бельгія виросла? Хіба знайдеться серед нас зухвалець, що хотів би порвати останню сторінку нашої історії?

— Хто ж не подивляє світла слави, що опромінює потерпівший рідний край?

— Наша мати впливає снагу в жили своїх синів, а з її терпінь родиться героїзм.

— Признаймося, що ми потребували лекції патріотизму. Бельгійці в своїй більшості, зуживали свої сили і марнували свій час на безплідні міжклясові і міжплеменні чвари або свари між одиницями.

— Але коли 2 серпня 1914 р. чужа держава, що вірила в свою силу і що забула на вагу договорів, осмілилася загрозити нашій незалежності, всі бельгійці, без ріжниць партій, походження, стану, повстали всі як один, об'єднані довколо свого короля й уряду, щоб спільно сказати напасникові: ти не перейдеш!

— І ось відразу ми освідомили собі наш патріотизм. Тому, що в кожному з нас живе почуття глибше, ніж особистий інтерес, ніж кровні зв'язки і впливи партій. Це потреба, отже також бажання віддати себе на службу загальній справі, що її Рим називав "публична справа", *res publica*, це почуття — це патріотизм.

— Рідний край, то не лише збір осіб і родин, що живуть на тій самій землі, що їх в'яжуть між

собою більше чи менше вузькі сусідські, або ділові зв'язки і спільні щасливі чи болючі спомини. Ні, рідний край — це спільнота душ, в службі громадської організації, яку треба за всяку ціну, хочби ціною власної крові, схоронити й оборонити під проводом того, або тих, які керують її долею.

— Тому власне, що співгромадяни мають спільну душу, вони своїми традиціями живуть спільним життям в минулому; а через спільні надії продовжують це життя в майбутньому.

— Патріотизм, це підставова засада єдності й порядку і органічний зв'язок поміж синами того самого рідного краю, який мислителі стародавньої Греції й Риму вважали за найвищу з природних чеснот. Король поганських філософів — Аристотель уважав за найвищий земний ідеал самопошвату в службі місту, себто державі.

— Христова релігія уважає патріотизм законом; немає досконалого християнина, що не був би досконалим патріотом. Вона підносить поганський ідеал і роз'яснює його, вказуючи, що він може здійснитися лише в абсолюті.

— Звідки ж в дійсности береться цей всеохоплюючий, непоборний порив, що захоплює всі бажання нації в однім стремлінню об'єднатися і спротивлятися ворожим силам, що загрожують її єдності і незалежності?

— Як пояснити те, що інтереси всіх уступають перед загальним інтересом, що всі віддають в жертву своє життя? Неправда, що держава по своїй суті вартніша від особи чи родини, бо благо родин і осіб є цілею її організації. Неправда, що

рідний край це молох, на якого вівтарі по праву закона має бути принесене в жертву життя всіх.

— Жорстокість поганських звичаїв і деспотизм Цезарів зродили цей збочений світогляд, який захотів відродити сучасний мілітаризм, що держава є всесильною і що її сваволя творить право. Ні, відповідає християнська теологія, право це мир, себто внутрішній лад нації, опертий на справедливості. Та ж право саме по собі абсолютне, лише поскільки воно є висловом відношення людей до Бога і між собою.

— Так само війна для війни є злочином. Війна оправдана лише, як необхідний засіб, щоби забезпечити мир. “Не треба, щоби мир служив приготовкою до війни, каже св. Августин, воювати вільно лише для осягнення миру”. (Св. Август. лист до Боніф., 189, 6). У світлі цієї науки, що її в свою чергу повторяє св. Тома з Аквіну, патріотизм набирає релігійного характеру.

— Інтереси родини, класи, партії, тілесне життя особи — все це займає на драбині вартостей нижче місце від патріотичного ідеалу, бо цей ідеал — це закон, що є абсолютном. Цей ідеал, це публичне визнання права, застосованого до нації, національна честь.

— В дійсности немає абсолюту понад Богом. Лише Бог панує над всіми інтересами і всіми бажаннями. Признати абсолютну потребу підпорядкувати все праву, справедливості, порядку, правді це те саме, що признати Бога. І коли ми хвалимо наших скромних вояків за їх героїзм, вони, з простотою, відповідають: — Ми лише виконали наш обов'язок. — Честь цього вимагає — і тим ви-

словлюють, лише на свій лад, релігійний характер їх патріотизму.

— Хто ж не відчуває того, що патріотизм “освячений” і що кожний замах на національну честь це, свого роду, святотатство і профанація?

— Один штабовий старшина запитав мене недавно, чи вояка, що впав на службі справедливої справи — а справедливість нашої справи очевидна — можна уважати за мученика? Беручи це слово в його строго теологічній поняттю — ні. Вояк не є мучеником, бо вмирає зі зброєю в руках, в той час, як мученик без оборони віддає себе в руки своїх катів. Але коли ви питаєте моєї думки про вічне спасення того відважного, який свідомо віддає своє життя, щоби боронити чести свого рідного краю і помстити згвалтовану справедливість, я не вагаючись, можу відповісти: безсумнівно Христос нагороджує вояцьку лицарськість, а принята по-християнськи смерть запевняє воїнові спасення його душі. Бо, каже Господь: “Більшій сієї любові ніхто не має, якщо б хто душу свою положив за друзів своїх”. (Єв. Іоана XV, 13).

— Воїн, що вмирає, щоби врятувати своїх братів, щоби охоронити вогнища і вівтарі свого рідного краю, виконує найвищу форму милосердя.

— Я розумію, що він не все піддає докладній аналізі моральну вартість своєї жертви, але чи треба думати, що Бог вимагає від воїна у вогні битви методичної докладности мораліста, чи теолога? Ми подивляємо героїзм вояка; чи можливо, щоби Бог не прийняв його з любов'ю?

— Матері християнки, будьте горді зі своїх синів. З усіх терпінь ваше можливо є найбільше гідне нашої пошани. Мені здається, що бачу вас в жалобі, одесную скорбною Богоматери в підніжжю Хреста. Прийміть же наші привіти разом з висловами нашого співчуття. Не всі наші герої записані в денних наказах по армії; але ми маємо підставу сподіватися для них того безсмертного вінця, що вінчає чоло вибраних. Бо вартість чину досконалого милосердя така велика, що він сам перекреслює ціле життя повне гріхів. З грішника він відразу робить святого.

А скільки ж поміж тими двадцятилітніми юнаками знайдеться таких, що можливо не знайшли в собі відваги добре жити, а в патріотичнім пориві знаходять в собі відвагу гідно вмерти?

— Хіба ж неправдою є, мої брати, що Бог вміє сполучати милосердя і мудрість зі справедливістю? Хіба не бачите ви, що коли війна в нашім земнім життю є карою, якої руйніщну силу і розміри ми навіть не в силі оцінити, в той час є вона також чинник, який очищує душі, який вибавляє їх; це немов та підойма, яка допомагає душі досягти вершин патріотизму і християнської безкорисности?

IV

ВИТРИВАЛІСТЬ

Бельгія — вчить кардинал — має право на свою незалежність, загарантовану державами Європи. Німеччина те право нарушила — отже обов'язком бельгійців стати в обороні свого права і

в цій обороні витривати до кінця. Ідеальне благо — право — каже кардинал — є вище за всі догоди життя. Не матеріальні блага мають бути на першій пляні для того, хто слухає голосу Бога в своїм серці і голосу свого народу, лише ті останні. І те, що він казав, того він, навіть під примусом німців, ніколи не відкликав. Давши власним захованням, не лише власними словами, своїй пастві ілюстрацію до того, що є витривалість.

Ось проповідь кардинала на цю тему:

— Без всякої хвальби маємо право сказати, мої брати, що наша маленька Бельгія здобула собі перше місце в пошані народів. Справді я знаю, що в Італії й особливо в Голляндії зустрічалися спритні людя, що казали: — пощо наражувати Бельгію на ці страшні страти в людях і майні? Чи ж не вистарчило би словами запротестувати проти ворожого нападу, або в разі потреби віддати на кордоні стріл з гармати? Але всі серця будуть по нашому боці проти винахідників тих негідно-дрібничкових обрахунків. Утилітаризм не може бути ані для осіб, ані для колективів, нормою громадського обов'язку, в його християнськiм розумінню.

— Права совісти суверенні; було б негідним нас ховатися за лише удаваний опір. Ми не жалуємо нашого першого пориву, ми горді з нього. Записуючи в цю трагічну хвилину врочисту сторінку нашої історії, ми хотіли б, щоби вона була щирою і славною.

— І ми зуміємо, якщо це буде потрібно, дати доказ нашої витривалості. Простий народ дає нам приклад. Громадяни всіх верств пожертвували своїх синів рідному краюві, але простий нарід

найбільше терпить від злиднів, холоду, можливо, голоду. З того, що мені вдалося спостерегти в бідних околицях Маліну і в найбідніших громадах моєї дієцезії, я можу судити, що народ має снагу в своїм терпінню. Він чекає на відплату, він не думає зрікатися. Іспит, який посилає нам Провидіння, є двосічним мечем. Коли ви повстанете на нього, воно вас зранить смертельно. Коли ви схилите голову і приймете його, освятить вас.

— Хай отже замовкнуть наші ремствування, брати мої!

— Охоче відношу до вас слова, з якими апостол св. Павло в листі до жидів, звернувся до всіх християн, пригадуючи їм криваву хресну жертву Господа Нашого: “Ще ви аж до крові не стояли, борючися проти гріха” (Посл. св. ап. Павла до Жидів, XII, 4). Але не лише цей загальний приклад Голгофти пригадую я вам, але закликаю вас придивитися тому, який приклад дали ці тридцять, можливо, сорок тисяч наших воїнів, що пролляли кров свою за свій край. А в порівнянні з тими хоробрими, — що ж витерпіли, що вистраждали ви, які лише тимчасово позбавлені привичних вигід, ваших газет, зв’язку з родиною, можливостей подорожувати?

— Хай патріотизм нашої армії, як і героїзм нашого короля і нашої улюбленої і великодушної королеви, хай послужить нам підтримкою і захоотою. Не нарікаймо, не нарікаймо більше! Будьмо відважні, мої брати, терпіння минуть, а вінець життя для наших душ і слава для нації залишаться.

— Зокрема ви, мої дорогі співробітники в священстві, маєте бути рівночасно сторожами патріотизму і підтримувати публичний лад. На полях

бою ви показали себе, з якнайкращого боку. Король і армія подивляють відвагу наших військових священиків, яку вони проявили перед обличчям смерті, як рівнож милосердя наших санітарів. Ваші єпископи горді з вас. З щирим серцем приймайте отже ці злидні, які ви мусите зносити. Упростіть, оскільки можливо, ваше життя. Один з ваших товаришів, якого ограбували і він знаходиться в положенні близькому до жебрацтва, сказав мені недавно: — Я живу тепер так, якби я хотів жити завжди.

— Збільшіть вашу працю на полі милосердя фізичного і духового. Згідно з прикладом великого Апостола, хай налягає на вас щоденна журба про всі церкви; хай ніхто не знемогає без того, щоб і ви не знемоглись; хай ніхто не блазнить без того, щоб і ви не горіли. (2 Посл. до Коринтян, XI, 28, 29).

— Поширюйте чесноти, як вам наказує одночасно громадянська честь і Євангеліє. Щоби ви подбали про все, що правдиве, що чесне, що праведне, що чисте, що любе, що гідне похвали. Хай гідність нашого життя дозволить нам віднести до себе гордий висновок св. Павла: “Чого ви і навчилися і прийняли, й чували, й бачили в мені, те чиніть, то Бог миру буде з вами”. (Посл. до Филип., IV, 8-9).

— З приводу цього листа мав кардинал Мерсіє численні непорозуміння з німецьким генералом фон Бісінгом. Коли цей останній заявив, що кардинал погодився з тим, щоби бельгійське духовенство відрочило відчитання листа про “Патріотизм і витривалість”, той подиктував Монсініоре

Еврарові, сотрудникові церкви св. Гудули, таку декларацію:

— Ані в слові, ані в письмі я не відкликав, ані не відкликаю нічого з моїх перших наук. Я протестую проти насильства, що не дає мені виконувати моїх пастирських обов'язків.

— Зроблено все можливе, щоби змусити мене підписати певні зміни в моїм листі, але я не підписав. Тоді спробували відокремити від мене мое духовенство, забороняючи йому читати мій лист. Я виконав свій обов'язок; мое духовенство мусить знати, як воно має виконати свій.

V

ХРИСТОС — МЕСНИК ЗА ПРАВДУ

— Війна затягалася і нарікання росли. В серця християн закрадався сумнів. Бо нестримно йшов переможець німецький в глибину Бельгії. Доки терпіти? І чи лише терпіти — наша доля?

— В цю хвилину кардинал Мерсіє знаходить незвичайні слова потіхи для недовіроків. Сильним словом зриває він завісу, яка вкривала від очей його пастви іншого Христа, не розіп'ятого, а Христа з Апокаліпси, Христа-месника за потоптану правду, агнця-переможця, не з оливковою галузкою в руці, а з залізним жезлом, який воздасть “злим — за злая”... Хто повірить в цього Христа, для того будуть радістю часові терпіння.

Ось слова проповідника:

— А тоді по тім, як Євангелисти св. Матвій, св. Марко, св. Лука закінчили оповідати про на-

родження, життя, страсти і смерть, воскресення і вознесення Господа нашого Ісуса Христа; по тім, як св. Павло, св. Петро, св. Яків і св. Юда, вияснили і розвинули під численними видами таємницю Царства Небесного, треба було вказати всім, душам доброї волі шляхи любови.

— Це припало, як окрема апостольська місія, тому, хто був виріжнений, бо побачив останні краплини крові й води, що по ударі вояцького списа потекли з Найсвятішого Серця, яке так любило людей.

— Святий Іоан написав своє Євангеліє, свої три послання й Апокаліпс, здається, не для того, щоб дати пізнати історичного Ісуса, лише Ісуса небесного, одвічно єдиносущного Отцеві. Ісуса об'явителя внутрішньої тайни божественного життя, який своєю власною могутністю піднявся в країну слави, звідки, сидячи на троні пресвятої Тройці, вічно приносить Своєму Отцеві за нас жертву Голгофти і своє постійне заступництво, аж до хвилини свого повороту до нас, щоби в останнє відбуті Найвищий Суд над людством. Св. Іоанові лежить найбільше на серці скріпити відвагу терплячих душ. Вже прошалили перші переслідування від поган, дальші муки є неминучі; кривавиться серце старого апостола: Церква його Ісуса Христа бореться, терпить, плаче; є герої, мученики, що тріумфують, але є також слабії, що вагаються... І всюди, як далеко сягає його пророчий зір, на протязі цілого шляху, що ним прямуватиме впродовж віків християнське суспільство, бачить він піт і сльози, змішані з кров'ю.

— А Христа немає більше з нами. Апостоли й їх перші учні, мали бодай ту втіху, що бачили

й чули Його, а часами ділив Він з ними трапезу. Ті, що мали найбільші сумніви, як Тома, мали змогу поцілувати рани на Його ногах і руках, могли вкласти пальці в розкриті рани Святого Серця Ісусового. Але ми, ми лишилися самі і лише здалека наш Ісус любить нас.

— О, ні, тисячу разів, відповідає провидець Апокаліпсу, ні, ми не самі!

— Христос приобіцяв нам, що: “Не більший слуга пана свого. Коли мене гонили і вас гонитимуть”. (Єванг. св. Іоана XV, 20), а Христос дотримає свого слова. Але в годину свого прощання, Христос рівнож приповів нам, що Він залишиться з нами аж до кінця віків. І в сьому рівнож Він дотримає свого слова. Він приобіцяв нам свого Духа Святого і Він посилає Його нам і кожний, що хоче віддатися божественній любові, довідається, що Христос є з ним і живе в ньому. І на цей раз Христос не є вже безборонним Агнцем; то вже не той Ісус, що дозволяє плювати на себе, глузувати з себе і розпинати себе; тепер це Агнець-переможець, це месник за правду і право, це володар, певний своєї остаточної перемоги. Він є, як каже св. Іоан в Апокаліпсі, князь царів земних (Апок. 1, 5); якщо він захоче, пастиме народи з жезлом залізним (Апок. 11, 27); цісарі і королі це Його піддані і ті з них, що воюватимуть з Агнцем, і Агнець побідить їх (Апок. XVII, 14); прийде день, коли володарі, багаті і силачі тремтітимуть перед Ним, як останні з рабів (Апок. VI, 15-17); не бійся, сказав Він до своєї Церкви: Я Первий і Останній і живий; і був я мертвий, і

ось живу по вічні віки, амінь. І маю ключі пекла і смерти (Апок. I, 17-18).

— Символ історії Церкви це Апокаліпс, книга, якої сторінки мають в різних місцях сім печатей; (Апок. V, 5); їх має право і владу зломити лише Той, хто є суверенним Паном історії. Коли зломимо ці печаті, то вийде на яву довга низка голодів, пошестей, війн, переслідувань, але понад всіма тими картинами страстей і жалоби, панує божественна усмішка Того, якого ради блаженних проголосили своїм Спасителем і Богом.

— О, як це добре, брати мої, в сучасну хвилину розпачі і руїни, в довгім очікуванні нашого близького визволення прислухатися до тих пророчих слів, які ми вже вам пригадували: І сказав один із старців, говорячи мені: Хто це, що зодягнені в білі одежі, і звідкіля прийшли? І сказав на це св. Іоан: Це, що прийшли з великого горя, і вимили вони одежі свої, і вибілили одежі свої кров'ю Агнця. Тим то вони перед престолом Бога, і служать Йому день і ніч в храмі Його; Вже не будуть голодні, ані спрагли, ані палитиме на них сонце, ані спрагла спека; Агнець бо, що на середині престола, пасти-ме їх і водитиме їх до живих джерел вод; і Боготревсяку сльозину з очей їх. (Апок. VII, 13-17).

— Будьмо ж терпеливі під час страждання і мужні під час війни.

— Не треба негувати болю, треба його любити. Яких же посвят не перетерпить серце, окрилене надією, здобути якесь становище, звідати но-

ві країни, зробити наукові відкриття, прив'язання до рідного краю? Ніж хірурга змушує вас тремтіти, але ви віддаєтеся в руки оператора, бо з його руки сподівається направи діткнутого хворобою організму. Ніж хірурга, що ранить вас, не може рівночасно відновити ваші тканини. Тільки божественний хірург ваших тіл і ваших душ каже спливати на вас одночасно і бальзам і біль до того степеня, що душі, які найбільш гарячо люблять Господа, зачинають любити і саме страждання, як конечний засіб роздмухати в них полум'я божественної любови. Так справджується чудесне слово блаженного Августина: любіть і ви не будете терпіти...

VI

СИЛА НАРОДУ — В ЙОГО МОРАЛЬНИЙ СИЛІ

З великим натхненням зводить, в наступній проповіді, кардинал обрахунок з тими, для яких матеріяльні аргументи значать все; які — перед обличчям руїни Бельгії — питаються: чи це було потрібно?

Потрібно, відповідає Мерсіє. Бо чи нація житиме чи вмере, про це рішають лише великі — “імпондерабілія”, її моральний гарт, її незломне почуття свого права. Лише тією незахитаною вірою, каже він, здобула собі Бельгія пошану цілого світа, відвагою душі і чистістю її. Хто цю відвагу душі стратив — нічого тому не допоможуть ні армія, ні всі сили землі. Хто її зберіг — той завжди затріюмфує.

В свято св. Томи з Аквіну 1916 р. пише кардинал лист по повероті з Риму:

— Мені просто неможливо висловити всю ту радість, яку я відчуваю тепер, що я знов серед вас. Нещастя зблизило нас. Подібно до перших християн, що під загрозою постійної небезпеки, мали, кажучи словами св. Писання, одне серце й одну душу (Діян св. Ап. IV, 32) — бельгійці скупчилися навколо своїх пастирів; а в тих пастирів зросло почуття відповідальності і полум'я батьківської любови; й ось сьогодні в окупованій Бельгії, немов на чужині, сини нашої землі слухають того самого пориву і просять нас, більш настирливо, як колись, бути їх заступниками перед Богом і говорити їм, чого божественне Провидіння вимагає від них і чого каже їм сподіватися. “Всякий бо архiereй, — каже святий апостол Павло, — із людей взятий, для людей поставляється на служення в тому, що Боже”. (Посл. до жидів V, 1).

— Прийміть навіть, мої дорогі Брати, що остаточний вислід великанського двобою, який розпочався тепер в Європі і Малій Азії є ще невідомий, dokonаним однак фактом в історії є моральна перемога Бельгії. Спільно з вашим Королем і вашим урядом ви принесли батьківщині величезні жертви. Ви принесли в жертву ваше майно, ваші вогнища, ваших синів і дружин і по вісімнадцяти місяцях опору ви, як і в перший день горді на ваш перший відрух. Ваш героїзм видається вам чимось так природним, що вам і на думку не приходить використовувати його для власної слави; але якби ви мали змогу, як ми, перетягти наші кордони і здалека приглянутися нашій

Бельгії; якби ви почули, що каже народ, оця, як висловлюються в Англії, людина з вулиці — робітник, дрібний урядник, працююча жінка; якби ви зібрали усні і писемні свідоцтва провідників і представників могутніх громадських організацій, політики, преси, науки, мистецтва, дипломатії чи церкви; тоді ви краще усвідомили б собі цілу великодушність свого поступку і душі ваші здригнулись би з радості і навіть, я припускаю, з гордості.

— Вислови сповнені пошаною, подивом, до моральної величі, шляхетності душі, до витривалості і терпіння бельгійської нації приходили до нас з міст і сіл Швейцарії, Італії, Іспанії, Франції, Англії. Ці вислови, повні ентузіазму, зверталися до тих, що уособлюють собою бельгійський патріотизм. Ми спокійно їх передавали вам, бо інстинктовний голос нашого сумління весь час нагадував нам, що то ви, своєю витривалістю, заслужили на цю пошану. В години задуми, ми благословляли Провидіння за те, що воно скерувало громадську думку на цей шлях.

Ви пригадайте собі, що п'ятнадцять місяців тому ми казали вам: високопоставлені особи, що могли б подивитися на події з якнайбільшою великодушністю, часами дозволяли собі говорити:

— Але ж хіба Бельгія потребувала так завзято боронити своєї незайманості? Хіба не вистарчив би словесний протест і чи не заощадив би їй цієї руїни? Такі слова мене обурювали, як я згадував вам, і не раз, під впливом внутрішнього пориву я давав волю цьому обуренню. Отже тепер таких слів я не почув ні від кого.

— Моральний рівень нейтральних народів, або

тих, що давніше схороняли неутральність, піднявся. Готовість на жертви знайшла зрозуміння і пошану. Вас подивляють. Ваше покоління блискуче склало свій історичний іспит.

— Хіба не є це перемога, мої дорогі Брати? І в міру того як моральні добра перемагають добра матеріальні, чи не є ви найславніші з переможців?

Я не можу утриматись від того, щоб пристосувати до сучасного стану слова нашого Спасителя в його Євангелії. “Що бо за користь чоловікові, хоч би світ увесь здобув, а душу свою занапастив?” (Єв. св. Мат. XVI, 26).

— Ви мусите признати, що я ніколи не ховав перед вами своїх побоювань. Я проповідував вам патріотизм, тому, що він є одною з категорій найвищої християнської чесноти — милосердя. Але від початку я дав вам до зрозуміння, що, згідно з моїм скромним передбаченням, наш іспит буде довгий, а перемога належатиме тим народам, які проявлять якнайбільшу витривалість.

— Природне і надприродне переконання про нашу остаточну перемогу, більш як колись, міцне в моїй душі. До того ж якби це переконання і захиталося, його скріпили б запевнення, які я почув від кількох незаінтересованих, але уважних спостерігачів загального становища, що походять з обох Америк.

Ми переможемо, будьте в тому певні, але ми ще не дійшли до кінця наших терпінь. Наші союзники зобов'язалися не заключити миру аж доки Бельгія не здобуде собі цілковитої незалежності

і не буде винагороджена за свої страти. Отже не маємо чого сумніватися в майбутнім.

— Але треба це майбутнє приготувати.

— Найкращим шляхом підготовки буде плекати в собі чесноту терпеливості і дух жертвенності. “Будьте потужні і майте в серці одвагу, очікуйте помочі від Господа”. (Пс. XXVII, 14). Схороняйте віру в Провидіння: Воно дбає за тих, що шанують Царство Бога і Справедливості. Щоб не прийшло, не сумнівайтесь у Провидінню.

— Хіба ми всі є щось більше в руках Всемогутнього, як польова лілея, або пташка, що хитається на гілячці? Укладайте ваші пляни, будуйте батареї, віддавайте накази, залишається все одно засада — чого б людина не задумувала, Бог розпоряджає всім. “Не спасає царя велике військо його... марна надія спастись конем; хоч велика в його сила, не втекти йому... Душа наша чекає на Господа; він наша поміч і щит нам”. (Псал. XXXII, 16-20).

Уявіть собі войовничий народ, певний свого війська, свого виряду, своїх вождів, що ось-ось має віднести перемогу: але хай Господь допустить, що в рядах його почне ширитися пошесть і вже протягом одної години знищені всі найбільш оптимістичні передбачення. Тому понад все покладіть вашу надію на Господа. Віддайтеся Його милосердю, очищуючи вашу совість. Оздоровіть ваші вогнища. Хай панують в них чистота, скромність і християнська простота. Приготуйтеся в скрусі до ваших пасхальних обов'язків. В Церкві не будьте самотні. Ви ж є в її материнському

лоні, тому жийте її духом. Під час посту Церква чекає, щоб її блудні сини з плачем і молитвою, позбавлені терпіння, примирилися з нею, щоб оглашенні відродилися до божественного життя.

— Вправляйтеся у внутрішньому зосередженню; пильуйте ваших змислів, нахилів ваших сердець для того, щоб улегшити взлет душі вашої до Того, хто є вашим самотнім добром і єдиний може дати вам мир, себто спокій і лад. Грізні часи, які ми переживаємо, особливо надаються до обожання нашої Скорбної Матері. Тому, йдучи за гарячими побажаннями, які мені дехто висловлював, я під час Служби Божої у Велику П'ятницю, посвячу в душі моїй, мою дієцезію і цілий наш дорогий рідний Край, Чистому і Пренепорочному Серцю Марії.

VII

ЛЮБОВ І НЕНАВИСТЬ, ВСЕСВІТНЄ БРАТЕРСТВО І ПРАВО НАЦІЙ

В цій проповіді знаходимо філіппіку проти малодухів, проти розніжених, проти оспалих, недорослих до трагедії, яку переходила під час війни Бельгія. Рівночасно глибокі розважання на тему — любови і ненависти, війни і миру, прав інших — і своїх. Острим мечем свого вникливого слова, розтинає кардинал заплутані для ляка парадокси католицизму, навчаючи нас правдиво-західного, мужнього християнства, яке дбає не про спокій, а про правду Божу на землі. Цю правду, це право — ставляє він понад все матеріальне, догідне, дочасне, як щось що треба боронити і за

нарушення якої завжди впаде на зухвальця караюча десниця Провидіння.

Слово до воїнів

Писане в національне свято 1916

Єрусалим став оселею чужинців, його свята замінилися у дні жалоби.

(І. кн. Макаб. 1, 40-41).

— Мої дорогі Брати. Ми збираємося, щоб відсвяткувати 85 річницю нашої національної незалежності. Через чотирнадцять років у цей самий день, наші відновлені собори й церкви широко розкривають свої двері; натовп стремітиме ввійти через них. Наш король Альберт, стоячи на своєму троні, вільним рухом схилить свою голову перед маєстатом Царя Царів; королева і князі оточуватимуть його; ми знов почуємо радісну пісню наших дзвонів від Ізери аж до Мези і від Ля Пан до Арльон. Під склепіннями храмів бельгійці, взявшись за руки, повторять свою присягу Богові і своїм володарям і вільностям, в той час як священники, ці заступники душі народу, в спільнім пориві подяки, проголосять радісне Тебе Боже хвалим...

— Однак сьогодні гімн радості завмирає на наших устах. Жидівський народ у вавилонським полоні, сидів в сльозах на березі Евфрату і дивився на течію ріки. Його занімилі арфи висіли на прибережних вербах. Хто ж би насмівився співати пісню Єгови на чужій землі. Земле батьків моїх, Єрусалиме, скричав псалмист, коли маю колись забути за тебе, хай правця моя усохне і хай язик мій при-

липне до піднебіння, коли б я мав перестати думати про тебе; хіба коли ти не будеш першою моєю радістю. (Пс. 137, 4, 5, 6).

— Псалом закінчується словами проклону. Ми не сміємо повторяти їх; ми вже не є в Старому Завіті, що дозволяв на відплату око за око, зуб за зуб. Наші уста, очищені огнем милосердя християнського, не можуть вимовити слів ненависти. Ненавидіти це значить уважати за свою ціль нещастя іншого і знаходити в ньому задоволення. Які б не були наші терпіння, ми не хочемо ненавидіти тих, що спричинюють їх. Національна згода лучиться в нас з всесвітнім братерством. Але понад почуття загального братерства в нас стоїть пошана до абсолютного права, без признання якого неможливі зносини ані між особами, ані між народами. — І ось тому разом зі святим Томою з Аквіну, тим найбільшим ученим християнської теології, ми кажемо: помщення злочину проти загалу, це чеснота.

— Злочин, насильство над справедливістю, замах на загальний мир чи то з боку особи чи колективу, мусить бути здавлений. Совість обурюється, хвилюється оскільки винуватого не поставлять на належному місці, на лаву обжалованих. Ставити речі і людей на належне їм місце — це значить робити лад, встановлювати рівновагу, відновлювати мир на підставі справедливості.

— Так зрозуміла публична помста може дратувати вразливість слабодуха, але тим не менше, каже св. Тома з Аквіну, вона є висловом закону найчистішого милосердя і палкої ревности. Ця

помста не робить з терпіння іншу ціль, лише зброю, що має помстити зневагу закону.

Якже хочете ви любити лад і не ненавидіти безлад; свідомо стреміти до миру і не знищити того, що його унеможлиблює? Як ви хочете любити вашого брата, себто бажати для нього добра і не змагати до того, щоби він, чи то з власної волі чи з примусу, підпорядкувався необхідним приписам справедливості і правди?

— На війну треба власне дивитися з цієї височини і тоді лише можна зрозуміти всю її велич.

— Ще раз пригадую вам, що можливо, доведеться вам зустрінутися з розніженими вдачами, для котрих війна, то лише вибухи мін, гуркіт гармат, різня людей, розлив крові і гори трупів; ви зустрінете рівнож політиків з дрібною душею, які у бою не бачать нічого окрім переходячої користі, що дає змогу загарбати, або віддати території, або провінції.

— Але ні! Коли війна, без огляду на всі свої страхіння, має в собі стільки суворості краси (я маю на увазі справедливу війну), то завдячує це лише тому, що є поривом цілого народу. Народу, що готов віддати те, що він має найціннішого — своє життя, щоби оборонити або здобути щось, що не можна зважити, порохувати або купити: право, честь, мир, свободу.

— Хіба не відчули ви протягом тих двох років, що війна і та гаряча постійна увага, яку ви їй, навіть звідси присвячуєте, очищує вас, звільняє вас від всякого пороку, змушує вас змагати до чогось кращого?

— Це ви змагаєте до ідеалу справедливості і честі. Чар цього змагання підтримує вас. І тому,

що цей ідеал — якщо він не має бути порожньою абстракцією, яка розсіється немов сон — мусить мати своє джерело в комусь живому й існуючому, тому я не втомлююся піддержувати істину, яка опановує нас: Бог об'являється нам як Господар; як Той, що керує подіями і нашою волею, як священний господар всесвітньої совісти.

— Ах, якби ми мали змогу обійняти героїв, які там на фронті б'ються за нас, або в підземеллях чекають здригаючися на свою чергу йти в бій; якби було дозволено нам підслухати удари їх сердець чи не відповіли б вони нам: ми виконуємо наш обов'язок, ми жертвуємо собою в ім'я справедливості!

— А ви, дружини і матері, розповіжте нам в свою чергу, про красу тих трагічних думок. Дружини, що своїми сумними, але мужньо зданими на Божу волю думками, линете до відсутнього, несете йому ваші сподіванки, ваше довге очікування, вашу тугу. Матері, що ціле ваше існування полягає в постійній тривозі, ви, що відірвали своїх синів, що не повернуться вже до вас, кожної хвилини стаємо з подивом перед вами! Батько однієї з наших найшляхетніших родин написав до мене: — Наш син, з 7 фронтового куреня, забитий; серце моєї жінки і моє — зломані; але коли б було потрібно, ми готові віддати його ще раз. — Один з священиків столиці був засуджений на 12 років каторжних робіт. Мені дозволили зайти обійняти і поблагословити його в камері. — Я маю, — сказав — трьох братів на фронті; здається, що я опинився тут за те, що я допоміг наймолодшому, що має 17 років, прилучитися до старших; одна з моїх сестер сидить в сусідній камері; але я дя-

кую Богові, що моя мати не залишилася сама; вона між іншим, переказала нам, що не плаче.

— Скільки прикладів моральної величі! І тут на вигнання, і у в'язницях і в концентраційних таборах!

— Подумайте, як мусять терпіти ці юнаки, що від початку війни, на другий день після оборони Лієжу і Намюру, або відступу з Анверу, змушені були перервати свою військову службу і ледви стримують свою досаду, ті оборонці права і нашої свободи, що їх відвага змусила до безчинності? В кожному пориві є багато сміливості, але не менше потрібно її, щоб стримати цей порив. Часами навіть терпеливість є більшою чесною, як сам чин.

— А з яким спокоєм, протягом цих двох років, переносить бельгійський народ те, чого не можна було оминати; яка глибока непохитність говорить устами тієї жінки, яка прислухуючися до дискусії про можливість скорого миру, сказала: Що торкається нас, то не треба поспішати; ми можемо ще почекати.

Яке це все прекрасне і як багато в тому науки для майбутніх поколінь.

Ось що, мої Брати, треба бачити, ту однудушність нації в її жертвенності, наше загальне об'єднання в терпінню, в жалобі і рівночасно в тій непереможній надії; ось на що треба подивитися, щоби оцінити як слід повагу нашої бельгійської батьківщини.

— Першими ж змагунами цієї моральної величі є наші воїни! Чекаючи на їх поворот і на той момент, коли вдячна Бельгія оплескуватиме живих і прославить упавших на полі слави, збудуй-

мо для них в наших душах сталий пам'ятник релігійної вдячності. Молімся за тих, що їх вже немає. Не виключаймо нікого з нашого співчуття. Кров Христова проллялася за всіх. І за тих, що в чистилищі позбавляються решток своїх людських слабостей. У вашій можливості є приспішити їх вхід до раю. Допоможіть бідакам в їх нещастю, бідакам, що соромляться своєї бідноти. Віддайте ваш надмір тим, які не мають найбільш необхідного. Беріть участь в богослуженню, яке щотижня відправляється у вашій парохіяльній церкві, в наміренню наших поляглих воїнів, ведіть туди ваших дітей; приводьте їх до причастя і причащайтесь разом з ними.

— Моліться рівнож за тих, що у вогні на полі бою. Пригадайте собі, що в той час, як говорю до вас, серед них є такі, що вмирають: вічність стелиться перед ними. Згадаймо за них. Будемо просити для них святої смерті.

— Наші вояки, — писав вчора один член французької Академії, — є нашими панами, нашими провідниками, учителями, суддями, нашою підпорою і нашими справжніми друзями; будьмо гідні їх, наслідуймо їх; обіцяймо виконати не менше, аніж нам наказує наш обов'язок, бо ж вони незмінно виконують більше, аніж вони зобов'язані.

— Хвилина визволення наближується, але ще не прийшла. Полишимо божественному Провидінню довершити наше національне виховання.

— Молоді жінки і дівчата, хай спитаю вас чи розумієте ви вагу сучасної доби? На милість Божу, не будьте байдужі в час жалоби нашого рідного краю. Існують бо одяги і звичаї, що зневажають терпіння. Скромність буде все для вас авре-

олею і чеснотою; сьогодні вона щось більше, вона є патріотичним обов'язком! Пригадайте собі і ви злидні і терпеливість наших воїнів.

— Переймимся всі великим законом суворости життя. Патріот, якого я вже згадував, пише:

— В якій мірі мусіли б ми, що знаходимося у відносно легших умовах і в місцевостях не так наражених, що не заслугоють на назву прифронтової смуги, як мусіли б ми відмовляти собі, мусіли б упростити своє життя, з більшою енергією опановувати себе, так як це, на свій лад, роблять наші воїни! Не сміємо дозволяти собі ані на хвилину розваги і відпочинку. Всі хвилини нашого життя мусимо присвячувати тій великій меті, за яку наші брати жертвують самі собою.

— На фронті наші герої дають нам прекрасний і потішаючий образ нерозривного союзу, військового братерства, яке ніщо не встані розірвати; наші ряди не такі суцільні і не зобов'язує нас така строга дисципліна, але mimo того ми мусимо старатися зберігати таку саму єдність, таку саму патріотичну згоду. Ми будемо шанувати те внутрішнє перемир'я, до якого зобов'язує нас наша велика справа; лише вона одна має розпоряджати нашими бойовими засобами. Якщо ж серед нас знайдуться нечесні, чи нещасливі, що не розуміють конечности і краси цього національного закону і бажатимуть, безоглядно, підтримувати і розпалювати пристрасти, які в інший час нас ділять, то ми відвернемося від них і, не відповідаючи їм, залишимося вірні законові солідарности, побратимства, лояльного і щирого довір'я, які ми, навіть всупереч всім, заключили з ними під величним подувом війни.

— Слідуюча річниця нашої незалежності му-
сить побачити нас відважнішими і більш об'єдна-
ними, аніж колинебудь. Коли в 1930 році ми зга-
дуватимемо понурі роки 1914-1916, хай вони ви-
дадуться нам найбільше блискучими і величними
(але під умовою, що ми вже сьогодні зуміємо
захотіти цього, найбільш щасливими і плідними
роками нашої національної історії: З жертв — ро-
диться світанок.

VIII

ЧЕРЕЗ МУКИ ДО ВОСКРЕСЕННЯ

— В проповіді, яку даліше наводимо, знахо-
димо зворушливий відклик до вічного, таємного
зв'язку між терпінням і тріумфом, зусиллям і на-
городою, вірою і спасенням, мукою й перемогою;
до того таємного зв'язку, який, мов пригадку, три-
має Мерсіє перед духовим зором пастви, щоби не
охляла в опорі і не впала в зневіру, бачучи тріумф
німців.

Перша неділя в тижні Св. Вервиці
1916.

— Так, іспит є довгий. Я чую, як ви щодня
повторяєте це і немає нікого, я гадаю, хто не по-
діляв би вашого почуття.

— І коли він скінчиться?

— Одного дня, коли наш божественний Спа-
ситель розповідав своїм апостолам про нещастя,
що попереджуватимуть кінець світа, про голод, по-
шести, війни, землетруси, атмосферичні заворушення,
слухачі спитали його: “Скажи нам, коли це

буде?" (Єв. Мат. XXIV, 3), а божественний Спаситель відповів: "Ніхто не знає цього, навіть Син чоловічий". (Єв. Мат. XXIV, 36). Іншими словами до завдання Сина Божого не належить відкрити це людству. І дійсно, вам не треба знати, чи світ триватиме ще тисячу років, десять тисяч чи десять мільйонів; ані те, чи ви умрете в молодості, чи в зрілім віці, чи в крайній старості; найважлишою річчю є, щоби ви знали, що ви вирятуєте вашу душу і що у всемогучих руках Творця маєте бути слухняним знаряддям, щоби славити Його Св. Ім'я, щоби повстало Царство Його, щоби була воля Його.

— Господь говорить до нас зовні і з нутра. Зовні — через чудеса природи і через досвід, якого нас вчать випадки. В нашому нутрі говорить Він до нас через ніжний подих ласки Духа Святого. Голос природи є на загал гармонійний, супокійний, немов урочистий похід сонця в просторі, немов шум води, ріст збіжжя, повільна зміна пір року. Але часами є він могутній і грізний, як голос грому і вибух пороху, як зрив бурі, від якого тремтить земля і вулкани виригують лаву.

— Історія має також свої мирні доби, доби зосередженої праці, господарських, мистецьких, інтелектуальних, цивілізаційних успіхів, але в певні хвилини пристрасти розгулюються, ненависть задушує голос любови, смерть немов би тріумфує над життям... Але у всіх цих випадках це говорить Господь! Кожна історична доба це сторінка в божественній книзі Провидіння. Ми пишемо цю сторінку, але це могутня і добродійна Воля Всемогучого тримає перо. Від нас залежить писати її золотими чи кривавими літерами, але книга му-

сить бути написана. У вічності ми знайдемо цю книгу і тоді всі дізнаються, в якій мірі й як кожний з нас співпрацював в написанню її. Поки історія тече, книга зачинена і запечатана: божественний Агнець, що пролляв свою кров за наше спасення, сам один має можливість зламати сім печаток, якими запечатані її таємниці. Останню печатку зламиться тоді, коли цей божественний Ісус, що зволив знизитися до нас і одягти нашу погану постать, щоби принести себе в жертву за нас, поверне до нас у величі своєї слави, сидячи на хмарах, з Хрестом страшного Суду в руці, з своїм голосом, могутнішим за грім, промовить до кожного зі своїх сотворінь: Прийди благословенний Отцем моїм, і увійди в божественне Царство, яке я приготував тобі, або відійди, проклятий, до вічного вогню, який створив діавол для тих, що стали рабами його.

— Це будуть останні голосні слова, що впадуть з уст Богочоловіка: слова рішучі, безповоротні, які на віки вічні поставлять нас серед вибранців слави, або серед окаянних пекла... Чи ж ви, мої дорогі брати, думаєте про це і чи досить думаєте? Чи ви вмиrete молодими, чи старими, чи в ліжку, чи на полі бою, далеко чи близько від наших найближчих, яке це все має значення? Чи дні вашого життя перейдуть тихенько коло укоханого домового вогнища, де повно благобуту, де ви будете оточені дружбою і повагою; або може будете жити в терпінню, в самотності, злиднях, або під тягарем понижень, недовір'я, гніту. Що то все остаточно значить для вас? Щоби з вами не сталося, є у вас щось, що ніхто і ніщо не має

змоги порушити, то є ваша душа. І ця душа, яка належить до вас, яка є ваша, якої ви є господарем, вона зроблена, щоби насолоджуватися Богом, вона буде насолоджуватися Богом, коли ви цього захочете.

Наш Господь Ісус Христос дає нам в таємниці своєї Смерти і свого безпереривного Воскресення в Святому Причасті, ключ до подій. Зі смерти родиться життя.

— Війни не повинні б були заколочувати мир серед людства. Первісним наміром Провидіння було підпорядкувати пристрасти розумові, щоби вони ніколи не ставали на перешкоді згоді поміж родинами, ані народами. Але гріх опрокинув цей блаженний намір. В наслідок гріха нелад увійшов до історії. Гордість, користолюбство порушують рівновагу; покарання насилля, збройна оборона стали необхідні для привернення рівноваги. Війни стали неминучими, і доки існуватимуть на землі винуватці, які дозволяють, щоби пристрасть брала в них гору над розсудком, розсудок над божественною волею, — загальний пацифізм лишиться химерою. Замало сказати: хотіти миру задля миру, миру за всяку ціну, бо це означало би з однаковою байдужістю приймати право і безправ'я, правду і брехню, це було би трусістю і безчестям. Великий артист завжди вміє зробити так, щоби суперечности знайшли розв'язку в гармонії. Під пензлем геніального майстра гідке, через контраст, розпливається в найвищій красі. Ось так божественне Провидіння, яке бажало лише добра, знаходить в таємницях своєї мудрости, засоби перетворити цей світ, збурений і зогиджений через

гріх наших прародичів, і через наші особисті злочини, в спасенний твір, що переходить в свій величі і моральній досконалості, плян його первісного образу. Бог, що є всемогучий і найласкавіший. не допустив би, каже св. Августин, до найменшого лиха в своїм творі, якби не був на стільки могутий і ласкавий, щоби могли навіть з лиха видобути добро. І ви собі пригадайте, мої брати, що кожного року у Велику Суботу, оголошуючи Воскресення Христа, Церква має право співати: О так, гріх Адама був потрібен, щоб його могла перекреслити смерть Христа! О так, щаслива була та провина, що дарувала нам такого могутого Спаса!

— Жорстокі події, яких ми є свідками, ось вже два роки, є наслідком людських пристрастей, які ми мусимо оплакувати і проклинати. Але від нас залежить піднятися своїм розсудком і вірою до вищого і мудрішого зрозуміння наміру Провидіння. Яка б не була вона жахлива, мука нашого божественного Спасителя, була спасенна і спасенна для Нього, бо вона Йому заслужила Його славне Воскресення, Його Вознесення, Його панування над світом. Спасенна для нас, бо з того часу, коли тільки ми з Ним терпимо, то для того, щоби прославитися з Ним (Посл. до Римлян VIII, 17). Таке є, брати мої, основне розв'язання найістотніших проблем життя осіб і народів: мука перед Воскресенням, смерть, щоби прийти до життя, хрест, щоб увійти в славу.

Оскільки бельгійський нарід збагне цю божественну науку, він уважатиме ті два трагічні

роки, які він перейшов, як підставу для пориву до могутнішої будучности, до відновлення енергії, до палкішої віри в безмежні можливості, якими розпоряджає християнська нація.

IX

НІ ЛАДУ, НІ МИРУ — БЕЗ СПРАВЕДЛИВОСТІ

В цій проповіді, Мерсіє, як все вірний глибоко зрозумілій науці Церкви, проголошує засаду, що найвищим законом є закон справедливості та що жодне її порушення ніколи не освятить своєю повагою католицька Церква.

“І зрозумієте правду і правда визволить вас”.

(Єванг. Іоана VIII, 32).

— Мої дорогі брати! Останні чотири чи п'ять тижнів, які я оце пережив, то може найбільш болючі в моєму життю, найсумніші за час мого єпископування.

— Батьки і матері родин, що зібралися тут навколо катедри, зрозуміють мене. Єпископ це духовий батько; св. Павло називає єпископство матір'ю. А ось я побачив сотні з моєї пастви в небезпеці і в сльозах. На протязі трьох днів, в останню неділю, понеділок і вівторок я обійшов місцевості, де найкращих працівників моєї дієцезії силоміць відправлено на вигнання. Я заходив до більш, як сотні хат, які знайшов на половину порожніми. Господаря не було, діти лишилися сиротами, сестри сиділи непорушно, зі згаслими очи-

ма, коло своїх машин до шиття; похмура мовчанка панувала в хатах. Можна було подумати, що в домі небіжчик. Але вистарчало нам звернутися до матерей зі словами потіхи, як вибухали: плач, стогін, гнів, хоч рівночасно продиралася гордість. Спогад про ці роздираючі душу сцени не полишає мене більше. Я хотів би піти до Антверпену, всюди, де можна знов бути свідком тих сцен терпіння, які треба облегшити, сльози, які треба осушити, серця, які треба заспокоїти. Але я не можу, мої сили і час зраджують мою добру волю.

— І тому, мої дорогі брати, я подумав, що я прийду до вас, що знаходитесь в самім серці моєї дієцезії і цілої країни. Ви поширите мої думки, ви станете посередниками моїх почувань. Вірний привітові, який уживають єпископи: хай мир буде з вами, я приношу до вас слово миру. Але мир є можливий в ладі, а лад будується на справедливості і милосердю. Ми бажаємо ладу, і з огляду на це ми просили вас від першого дня не ставити активного опору німецькій владі і зносити без спротиву приписи, які не перечать ані вашому християнському сумлінню, ані нашій патріотичній гідності. Але німецька влада також мусить стреміти до ладу, себто поважати наші права і власні зобов'язання. Людина має право до свободи своєї праці. Вона має право до свого домового вогнища. Вона має право служити своєму рідному краю. Приписи, які порушують ці права, не мають в'язати сумління.

— Я вам це кажу, мої брати, без ненависти, ані думки про кару. Я вам кажу це тому, як учень Христа і слугитель Євангелії, я зобов'язаний го-

ворити вам правду. Я був би негідний єпископського персня, якого мені Церква вложила на палець. Ані цього хреста, яким вона оздобила мою грудь, якби під впливом людського почуття, я боявся б проголосити, що порушене право не є правом, що несправедливість, що спирається на силу, залишиться несправедливістю. Лад вимагає справедливості; він вимагає рівнож милосердя.

— Милосердя, це єдність. А єдність в людини закон його життя, в трьох ділянках цього життя, в яких природа і віра кажуть йому родитися і рости: в родині, ріднім краю, християнському суспільстві.

— Людина належить до своєї родини — чоловік до своєї жінки, юнак до своїх батьків, батько до своїх дітей. Людина належить до свого рідного краю, соціальні класи мусять взаємно підтримувати себе в національній солідарності.

— Християнин належить до своєї дієцезії, він є зв'язаний зі своєю матір'ю, католицькою Церквою, через свого єпископа. І тому, брати мої, в нинішню годину серця ваших єпископів розбиті. Бо вони бачили, як тисячі їх синів вирвано з під їхньої опіки. Як тих овечок, що блукають без пастиря, женуть їх в невідоме, де вони віддані в жертву самоті, безсилому гнівові, а може розпачі.

— Ми благаємо уклінно за посередництвом Найсвятішої Діви Марії, в Господа що панує в небесах і від якого залежні всі потуги, щоби вернув нам скоро наших полонених співробітників, щоби схоронив нам в цілості наші вогнища, в очікуванні того дня, коли ми всі зможемо в мирі, який принесе нам перемога, злу-

читися навколо тріумфуючого Престолу Матері Визволительки.

— Будьте відважні, мої брати, шануйте науку Христову, будьте вірні рідному краю — Бельгії!

Х

СНАГА ДУШІ

— В проповіді цього розділу знаходимо розважання про потребу: не плутати втечу від обов'язку з поміркованістю, а зречення з своїх прав — зі скромністю. Зберігти сильну душу — найвища чеснота християнина в тих тяжких терпіннях, які заподіяла Бельгії Німеччина.

— В кожному разі не вільно утотожнювати лагідности з утечею перед обов'язком, ані поміркованости з відмовою від своїх прав. На допомогу лагідности приходить терпеливість, чеснота, яка являється одним зі складників душевної снаги, *fortitudo*. Коли ми зустрічаємо в комітетах, чи то постачання, чи інших, людей, що з насміхом, а часто зарозуміло ставляться до своїх підвладних, то рівночасно бачимо, як часто ті самі люди, з проклинами уступають своїм противникам, мовчки ображаються і зрештою покидають свою працю, полишаючи противникові вільне поле. Їм бракує зимної крові і сміливости. Чи справа йде про науку, добродійність, чи релігію, обороняйте без жодної слабости, послідовно душу дітей, вигоду бідаків, права католицьких родин. Справжня снага, *fortitudo christiana* себе в чині проявляє. Спокійно, не уступаючи ні в чому, опирайтеся на ваше право. Інтереси, які ви обороняєте, не ваші

особисті, лише інтереси Бога і Його Церкви; ви не маєте права залишити їх оборони. Будьте тихі і скромні у вашому серці, але не будьте боязливі, ані трусливі, будьте відважні.

— Однією з глибших причин відносної безплідності життя численних людей, є те, що вірні і священники, не вистарчаюче усвідомлюють собі ті можливості добра, якими розпоряджає християнська душа і священнича ревність. Не утотожнюйте пиху з відвагою, ані малодушність з скромністю. Св. Павло сказав: “Бо не той певний, хто сам себе хвалить, а кого Господь похваляє”. (II, Посл. до Кор., X, 18). Бог вказує вам свою ласку, даючи вам змогу жити в найбільше трагічній добі нашої історії. Гартуйте отже вашу мужню душу. Відвагу, як і всі інші чесноти, треба плекати і розвивати через вправу. На вас лежить тяжка відповідальність. Хай вона не лякає вас. Коли Господь — каже один англійський письменник — навантажує на когось тягар вагою в 10 фунтів, Він рівночасно дає йому силу не зігнути ся і під 20 фунтами. Найголовніше, щоб ви у ваших ділах підпорядкували себе Господеві. Тоді рука Бога допоможе вам в кожную хвилину бути на висоті вашого завдання.

XI

МИЛОСЕРДЯ СУПРОТИ ПРОТИКНИКА

Ця проповідь — це архитвір глибокодумного і вникливого розважання на теми, що вічно хвилювали і хвилюватимуть сумління людини; на те-

ми — ненависти і милосердя, пристрасти і розваги, війни і миру, чесноти і гріха.

— Лагідність і покора, терпеливість і відвага — всі вони коріняться в милосерддю. За прикладом св. Франсуа з Саль, наслідувача св. апостола Павла, вберіть всю вашу силу в милосерддю. Будьте всім для всіх. Зокрема приписи милосердя мають тепер упорядкувати наше відношення до тих, що стали нашими ворогами; до деяких наших співгромадян, занадто користолюбних, що компромітують загальну єдність; зрештою до нашого рідного краю.

— Закордонні католики, що не знайшли в своєму серці жодного осуду для німецьких військ, коли вони масакрували наше невинне населення в різних містах, що розстрілювали наших священиків, палили наші безборонні міста і села; католики, що пропагували в себе, або казали пропагувати брехню, що мала оправдати злочинців і робила з жертв винуватих; отсі католики, що вже від трьох років, схрестивши руки, зі спокоем і закритими устами придивляються до мук народу, що був колись їх приятелем і що ніколи не бажав Німеччині нічого крім добра: тепер ті самі католики співають патетичні гимни в честь християнського братерства, за те, що б забули минуле, в користь миру. Існують певні неясности в тому, як ми маємо ставитися до ворогів нашого бельгійського рідного краю з погляду милосердя і справедливости. Тому вказане пригадати кілька точок з науки св. Томи з Аквіну, цього найбільшого вченого християнської філософії і теології. В людському серці існують два глибокі нахили — один до насолоди, другий до гніву. Перший

основується на посіданню якогось добра; насолода це наслідок цього посідання. В основі другого лежить бажання віддалити від себе лихо, або повстати проти цього лиха, коли воно звалиться на нас. Оба ці нахили ми зустрічаємо як в тварини, так і в нас. В тварини в стані потреби і пристрасти, в нас рівночасно в стані потреби і пристрасти, а також в стані розумового нахилу. Стремління до насолоди, змислової чи понадзмислової, не входить в питання, яке нас тут цікавить; втім випадку цікавить нас нахил до гніву і відплати й як стан потреби чи пристрасти, і як вияв розумної волі. Св. Тома означає гнів, як жадо́бу помсти. Ця жадоба може виходити чи то зі змислової частини нашої природи, чи з нашої понадзмислової волі. Якжеж треба її осуджувати з точки погляду моральності? Вона може бути добра або зла, відповідає св. Тома. може зродити чеснотливий чин або гріховний, відповідно до того, чи ціль нашого бажання помсти справедлива чи ні.

— Хотіти помсти за лихо, з поваги до ладу і справедливости, це вчинок чеснотливий. Хотіти в такий спосіб направити моральне лихо в межах права, це значить повстати проти лиха, виконати діло ревности, вчинити добре.

— Але в безладі стреміти до помсти, чи то так, щоби ця помста виходила поза межі права, або так, щоби вона в першу чергу хотіла покарати винуватого, а знищення самого лиха відсувала на другий плян; це значить

чинити зло: бо в тім останнім разі ціль помсти є терпіння ближнього.

— А якжеж треба осуджувати наявність пристрасти в цім гнівнім бажанню помсти? Чи мораль вимагає, щоби бажання помстити зло було цілком безпристрасне? Ні, відповідає св. Тома, навпаки. Щоправда, пристрасть небезпечна в ту хвилину, коли людина мусить оцінити моральність вчинку, на який вона намірилася; бо тоді дійсно ця пристрасть може затемнити ясність нашого осуду. Але від тієї хвилини, коли справедливість певного караючого вчинку є для нас ясна, як рівнож моральність цієї кари, пристрасть в гніві стає помічною силою волі, вона прискорює і зміцнює виконання справедливости. Пристрасти, що відповідають одному цьому завданню, каже св. Тома, корисні для чесноти...

— Пристосувати ці засади до нашого сьогоднішнього стану дуже легко. Безправність порушення нейтральности нашого краю, очевидна, до того ж до неї призналися винуватці. Зневаги наших прав, починаючи від днів нападу на нашу землю, аж по нинішній день не можна оспорювати. Протиставлення отже цьому безправ'ю є очевидним правом, а для тих, що мають до того засоби, є обов'язком. Хотіти того, щоби цей обов'язок виконано, щоби лад відновлено, щоби ті, що спричинилися до цього неладу, були покарані і позбавлені можливости шкодити; стреміти до того, щоби мирні люди могли жити в спокою, щоби останнє слово пролунало на славу права й Бога справедливости; хотіти всього того з цілою снагою нашої волі і з цілим пристрасним запалом, до якого лише здібна наша людська при-

рода — все те відповідає вимогам справедливости, це означає чеснотливий чин.

— Це ж ненависть, можна почути завваги, а чейже милосердя виключає ненависть? Так, певно, милосердя виключає ненависть; ненависть протилежна милосердю; вони виключають одна другу, як вода і вогонь, неможливо, щоби милосердя і ненависть існували в одній особі. Але, що це значить ненавидіти? Це значить бажати комусь лиха задля лиха; це значить бажати, щоби ближній терпів для самого терпіння; іншими словами це значить зробити собі ціль з того терпіння, на якому воля наша з задоволенням зупинилась би. Таке душевне наставлення було би дуже негідне. Інша справа бажати завдати фізичний біль тому, хто вчинив безправ'я і далі стоїть при ньому, бажати цього терпіння, не як самоцілі, але як засобу, в користь вищої моральної мети; хотіти, щоби винуватий потерпів задля того, щоби це терпіння направило його душу, щоби він відмовився від свого злочину, це не значить ненавидіти його, навпаки, це значить його розумно любити.

— “Так певно, говорить Господь Бог, не бажаю я смерті грішникові, а того, щоби він звернув із свого шляху та й зостався живим”. (Кн. Езек., XXXIII, 11). Ми наслідуємо нашого Бога: ми не бажаємо нашим ворогам, щоб їх виключили з Раю, ми хочемо, щоби вони були гідні увійти до нього. Хто міцно любить, той карає міцно, каже поговірка.

— Чеснота знаходиться в справедливій середині. Тому, що бажання відплати за зло є чесною. Св. Тома оцінює його, як окрему чесноту, що

доповняє в кожному з нас вроджену нам відразу до всього, шкідливого для нас, змушує йому запобігти. Образа, яка нам грозить, штовхає нас до помсти, коли ця образа сталася. Що ви сказали би до того, хто, під покришкою чоловіколюбности, захотів би зачинити всі в'язниці і скасувати карний кодекс?

— Збірний злочин колективу, який гвалтує права іншого, без порівняння важчий, як злочин людини, яку громадянство посилає на шибеницю, або на гільотину. Ми розуміємо того, хто має сумніви в справедливості своєї справи і тому хоче бачити у війні лише щось гідне жалю чи огиди. Але для нас війна це лише засіб змусити поважати честь, до того, щоби право запанувало, щоби піднести на височінь правду і культ Бога, який є наша Істина. І ось тому війна має в собі стільки величі й оправдує стільки жертв. Не змішуйте отже ненависти, що є злочином, з жадобою справедливої відплати, що є чеснотою.

— Ненависть черпає в собі надхнення з руїницького інстинкту. Чеснота відплати одушевляється милосердям. Відплата відкриває перед нею шлях, виганяючи з серця страх. Король, уряд і нарід Бельгії пізнали цю відвагу о півночі 2 серпня 1914 року, коли вони мусіли поставити чоло безоглядності військового велетня, що напав на нас. Без страху бачить праведна душа свій обов'язок. Образ, нанесену правді, справедливості, Богові, вона уважає за образу себе; небезпека, в якій опинилися її брати, стає її власною небезпекою; спалахує полум'я подвійної любови — до Бога і до людства; вона постановляє принести се-

бе в жертву: бо все є краще, ані ж зректися в безчестю.

— Ревність і милосердя запалали. І на цей величний чин милосердя бельгійський народ погодився і дальше вірний йому; всі його сльози, сили, майно і кров не видаються йому занадто великою заплатою за перемогу права і схоронення своєї незалежності.

— Мені можуть відповісти: ви покликаєтеся на стисле право і ми вас розуміємо; але ж можна подивитися на справу під іншим кутом погляду, так, як цього вимагає християнська досконалість. Чи ж не є більш досконалим віддати добром за зло? Хіба християнин не мусить вміти вибачати? Віддати добром за зло, хай буде, але якби ходило тут лише про індивідуальні злочини, заподіяні в тайні. Але в дійсности, скажіть нам, дорогі брати, в парохіях ваших деканатів сотні вогнищ зруйновані, знищені, спалені; недостає багатьох людей, вони або військові полонені, або цивільні закладники. І хіба задля помсти за ці особисті терпіння, ваш народ вимагає справедливості? На підставі мого, я гадаю і вашого досвіду, я смію сказати: Ні! то ж образа, заподіяна нації, викликала таке загальне обурення і вимагає направи. Замахи на публичний лад не сміють лишитися безкарними. Володар, який весь час уласкавлює злочинців, сам порушує тим громадську безпеку. Народи, що вибачатимуть несправедливість, не були б гідні свободи. Так, певно, Євангеліє каже вибачати, але Церква знає, під якою умовою може бути це вибачення уділене. Наслідуймо ж її. Вона вимагає від винуватця, щоби він покався в своїм грісі, вимагає каяття й обіцянки більше не

грішити; оскільки ж допустився несправедливості, вимагає обіцянки направити наслідки свого проступку, — згідно з відомими словами св. Августина: *Non remittetur peccatum, nisi restituatur ablatum*; вимагає покути, що вповні відповідатиме терпінням, які винуватий спричинив іншим. З хвилиною, коли наші вороги виконають ці умови, година милосердя настане для них.

— Деякі чулі душі хвилюються деколи, згадуючи слова Євангелія: “А хто вдарить тебе в праву щоку твою, повернися до нього й другою” (від Мат. V, 39). Але коли ви хочете добре зрозуміти зміст цієї євангельської поради, придивіться, каже св. Августин, до прикладу, що його дав нам сам Господь. В той час, як наш божественний Господь мусів відбувати переслухання в Каяфи, один з старшин осмілювся вдарити Його в лице. Наш лагідний Спаситель не відповів: Ось моя друга щока. Він натомість протиставив винуватцеві таку дилему: “Якщо я зле сказав, то докажи це; коли ж я говорив добре, то чому ти б'єш мене?” Апостол св. Павло рівнож, як це нотує св. Августин, дістав привселюдно поличник з наказу первосвященника Ананії. Чи обвинувачений прийняв цей поличник мовчки? “Бог тебе покарає, побілена стіна, — відповів він. — Як! ти засідаєш в тім суді, щоби судити мене, згідно зі законом і кажеж, всупереч закону, бити мене?!” (Діян. Ап. XXIII, 3-5). До своєї відповіді, додав отже апостол ще тонку і гризучу іронію. Отже не можна дослівно розуміти слів Євангелії. Вона хоче ними сказати, що треба завжди вміти панувати над собою, зберегти

внутрішній спокій. Що ж до зовнішньої поведінки, то вона має залежати від обставин. Мудра доброзичливість супроти ближнього наказує нам часто бути суворим до нього; Треба вміти направити його, навіть в супереч йому самому, і мати на оці не його вигоди, але його дійсну потребу.

— Зрештою останнє питання. Чи пристойть духовенству брати участь в конфліктах, які зроджує війна? Чи не виключним завданням єпископа і його священників дбати про духовні потреби вірних? Церква не є невидима спільнота чистих духів. Вірні є наражені на потреби і небезпеки душевні і тілесні, як переходячі, так і вічні. Опіка пастерів мусить охоплювати всі ті потреби їхніх вірних. Послухайте ще раз св. Тому з Аквіну: Пастирі Церкви не можуть обмежуватися до протиділання вовкам, що духовно нищать їх паству; вони рівнож мусять протиставитися грабіжникам і тиранам, які завдають тим, що є в їх опіці, тілесні терпіння. Це не означає, що представники церковного авторитету мають самі братися за матеріяльну зброю, але вони мають уживати своєї духовної зброї — себто давати винуватим спасенні перестороги, гарячо молитися, карою, викликаючи заїлих бунтарів. Непорозуміння, зв'язані з обов'язком милосердя супроти ворога, які ми хочемо тут вияснити, мають своїм джерелом неоднакове розуміння самого поняття милосердя.

Строго беручи, існує лише одна чеснота: любов до Бога, задля Нього самого і любов до ближнього з любови до Бога.

— Християнин має бути здержливий, відважний, справедливий, розумний, але з милосердя; він має вірити в Бога, сподіватися в Бозі, але через милосердя. Милосердя це одиноке джерело надхнення і керівник цілого морального і релігійного життя. Немає християнської справедливості без милосердя. Немає милосердя без справедливості. А тому, що справедлива відплата є частиною чесноти справедливості, тому немає милосердя без справедливої відплати. Той, хто під претекстом героїзму в милосердю, закриває очі на несправедливість, дозволяє на безкарність злочинів ворога тому, що той є ворогом, той не розуміє необхідності всеобіймаючого впливу милосердя на організацію морального життя, як збірного так і особистого, християнського людства.

— Дозволяти, або робити вигляд, що не завважуємо всіх вибриків зіпсованої дитини, це не значить любити її, а лише псувати. Не вільно псувати ані ваших приятелів, ані ваших неприятелів. Милосердя однакове, але способи його приложення змінюються в залежності від предмету. Любити душу праведника, це бажати йому далі бути праведником, любити душу грішника означає бажати його навернення. Наслідуймо нашу Матір св. Церкву: у Велику П'ятницю вона молиться за своїх вірних дітей, вона молиться рівнож за еретиків, за нащадків народу боговбивця, за поган: але для одних вона просить святости і досконалости; для інших вона бажає, щоби вони покаялися і відкрили очі на світло правди.

— Проповідники і духові провідники — при цій нагоді варто це пригадати — легковажать занадто цей закон про зв'язок християнських чеснот в плетиві життя. Звідси повстають ці поламані душі, що розуміють добро лише в частковім вигляді або девотські душі, — світ їх називає лицемірами, — що вправляються в милосерді супроти Бога, в формі обрядових вправ, але не роблять з тієї головної чесноти суті своєї моралі.

— Людина, яка творить добро, повинна творити його добре: *bonum bene facere*.

XII

ПРО МОРАЛЬНУ ВЕЛИЧ НАЦІ

1917 рік, день визволення Бельгії наближається. Кардинал ще раз підносить свій шляхетний голос, щоби скартати негідників і загартувати мужніх:

— Неділя 11 лютого, свято появи Богоматері з Люрду.

— Чи потрібно ще проповідувати вам про потребу відваги?

— І коли я кажу “ви”, я згадую з певністю відразу постійних товаришів наших в нещастю, але думка моя лине також поза межі наших окупованих провінцій, до наших вигнанців, наших полонених, засланих і до наших вояків! Брати наші з армії, це від вас, в першу чергу, черпаємо нашу відвагу.

— Рівнож ті, що на вигнанні несуть мовчки тягар самотності, служать так добре як можуть бельгійській батьківщині.

— Ми чули могутній голос жінок і матерів; крізь сльози благають вони Господа підтримати їх чоловіків і синів, яких силоміць вивезли до виробних фабрик, в їх відвазі і вірності своїй честі. Ми чули як ці юнаки перед своїм від'їздом, збирали всю свою силу, щоби підбадьорити своїх товаришів, або щоб заспівати національний гімн.

— І хіба по тім всім треба вам ще проповідувати відвагу? З певністю, в картині, яку я змалював перед вами трапляються тіні. Поміж нашими були випадки слабости, що змушували нас паляти. Я не маю тут на увазі, хай мене добре зрозуміють, горстки робітників, що виснажені злиднями, скостенілі від холоду, або потовчені ударами, зрештою видали зі своїх уст слова покори. Людська енергія має свої межі. Я натомість мушу, з жалем, вказати тих кілька зрадників, що пропонують себе на вигідну працю донощиків, шпиглів, куртизан, або тих кількох негідників, що безсоромно спекулюють на злиднях своїх співгромадян. На щастя, в світлі історії, ці плями зникнуть і для виховання поколінь, які прийдуть, лишиться величаве видовище як семимільйоновий народ в спільному пориві 2 серпня, не допустив ні на хвилину порушити свою честь. Більше того, цей народ, протягом тридцяти місяців все зростаючих моральних і фізичних терпінь, на полях бою, в цивільних і військових в'язницях, на вигнанню, під залізним чужим пануванням, він все вмів опанувати себе і ще ані одного разу не допустив себе до того, щоби сказати: цього забагато, досить!...

— В наших молодечих літах наші вчителі казали нам, і то цілком слушно, подивляти Леоніда

з його тристома спартанцями, що дали себе знищити під Термопіями персам, замість того, щоби шукати рятунку в можливій втечі. Вчителі одушевляли нас прикладом шестисот смільчаків з краю Франшімон, які по тім, як вони через ніч наражуючи свою свободу і життя, перейшли табори військ Людвика XI і Карла Сміливого, загинули всі під час божевільного наступу, після розпачливого спротиву. Ці, що вчитимуть завтрішнє бельгійське покоління, матимуть нагоду наводити інші приклади військового героїзму і патріотизму. І чи не можемо ми сподіватися, що рівнож наше покоління схоронить на завжди спомин про єдність, якої воно сьогодні є діяльним учасником?

Є душі, які своєю надлюдською силою, своїм надлюдським внутрішнім горінням, притягають до себе інших, перетоплюють їх в своїм вогні, надають їм — аморфній доти масі — гарт і форму, мов коваль залізу.

Таку вдачу мав покійний кардинал Мерсіє — одна з найбільш блискучих постатей світової історії.

Коли по страшних іспитах долі, бельгійський нарід вийшов незломним морально, скріпленим в почуттю гордості за себе, як за націю — велика частина заслуги за це припадає тому великому пастиреві і патріотові, якому присвячена ця книжка.

ВАЖНІША ЛІТЕРАТУРА

Lettres de S. E. le Cardinal Mercier 1914 — 1918, Bruxelles.

La Vie Interieure, par S. E. le Cardinal Mercier, avec lectures, reflexions et ouvrages a consulter.

La Correspondance de S. E. le Cardinal Mercier, avec le Gouvernement General allemand pendant l'occupation 1914-1918, mise au point par M. Mayence, Professeurs a l'Universite de Lovain.

A mes Seminaristes, par S. E. le Cardinal Mercier.

З М І С Т

ПЕРЕДМОВА ДО ДРУГОГО ВИДАННЯ	7
I — Вступ	9
II — Священик — слуга і провідник народу	12
III — Церква і патріотизм	18
IV — Витривалість	33
V — Христос — месник за правду	37
VI — Сила народу в його моральній силі	41
VII — Любов і ненависть, всесвітнє братерство і право нації	46
VIII — Через муки до воскресення	54
IX — Ні ладу, ні миру — без справедливости	59
X — Снага душі	62
XI — Милосердя супроти противника	63
XII — Про моральну велич нації	73
Важніша література	77

КНИГИ АВТОРА ПЕРЕДМОВИ:

1. **“Модерне москвофільство”, Київ 1913.**
2. **Сучасне політичне положення нації і наше завдання, Львів 1913.**
3. **З приводу однієї ереси, Київ 1914.**
4. **Історія розвитку української державної ідеї, Винниця 1917.**
5. **Похід Карла XII на Україну, Відень 1916, Львів 1917, Київ 1918, Лондон 1955.**
6. **Міжнародне положення України і Росія, Київ 1918.**
7. **Українська державна думка і Європа, Львів 1919.**
8. **Культура примітивізму, Черкаси - Київ, “Січ”, 1919.**
9. **Мазепа і мазепинство, Черкаси-Київ, “Січ”, 1919.**
10. **Підстави нашої політики, Відень 1921.**
11. **Поетка українського ресорджіменту (Леся Українка). Львів 1922.**
12. **Націоналізм, Львів 1926.**
13. **Що таке інтернаціоналізм? Львів 1927.**
14. **Політика принципіяльна і опортуністична, Львів 1928.**
15. **Маса і провід, Львів 1928.**
16. **Патріотизм, Львів 1935.**
17. **Дурман соціалізму, Львів 1936.**
18. **Наша доба і література, Львів 1937.**

19. Де шукати наших традицій, Львів 1937.
20. Партія чи Орден, Львів 1938.
21. Дух нашої давнини, Прага 1944, Мюнхен 1951.
22. За який провід, Вінніпег 1948, Мюнхен 1949.
23. Хрест проти диявола, Торонто 1948, Мюнхен 1949.
24. Демаскування шашель, Мюнхен 1949.
25. Заповіт Шевченка, Торонто 1950, Лондон-Англія 1952.
26. Правда прадідів великих, Філядельфія 1952.
27. Поетка вогняних меж (Олена Теліга), Торонто 1952.
28. Туга за героїчним. Постаті та ідеї літературної України, Лондон-Англія 1953.
29. Рік 1918 Київ, Торонто 1954.
30. Росія чи Європа, Лондон-Англія 1955.
31. Московська отрута, Торонто 1955.

